

ΕΚΤΑΚΤΗ ΣΥΝΕΔΡΙΑ ΤΗΣ 9ΗΣ ΦΕΒΡΟΥΑΡΙΟΥ 1999

ΠΡΟΕΔΡΙΑ ΓΕΩΡΓΙΟΥ ΜΗΤΣΟΠΟΥΛΟΥ

Η ΛΗΓΓΗΣΗ ΤΗΣ ΔΡΑΜΑΤΙΚΗΣ ΦΥΓΗΣ
ΚΑΙ ΤΟΥ ΘΑΝΑΤΟΥ
ΤΟΥ ΛΕΟΝΤΑ ΤΟΛΣΤΟΗ

ΟΜΙΛΙΑ ΤΟΥ ΑΚΑΔΗΜΑΓΓΚΟΥ Κ. ΤΑΣΟΥ ΑΘΑΝΑΣΙΑΔΗ

Στις 28 Ὀκτωβρίου 1910 ὁ κόμης Λέον Νικολάγιεβιτς Τολστόη, ἡ μεγάλη καρδιά τῆς αὐτοκρατορικῆς Ρωσίας — ὁ «ἄνθρωπος ἀνθρωπότητα», ὅπως τὸν ἀποκάλεσε ἓνας μεγάλος συμπατριώτης του, ὁ Μαξιμ Γκόρκυ — ἀπαρνήστανε οἰκογένεια, περιουσία, καλοπέραση, δόξα. Φεύγοντας κρυφὰ τῆ χαραυγῆ ἀπ' τὸ σπίτι του — γιὰ νὰ ζήσει «κοντὰ στὸ θεό», ὅπως ἔγραψε στὸ ἡμερολόγιό του — ὕστερα ἀπὸ περιπέτειες δέκα ἡμερῶν, ταξιδεύοντας μὲ ξένο ὄνομα, ἀρρώσταινε στὸ δρόμο τῆς αὐτοεξορίας του καὶ πέθαινε, τρισέβδοξος γέρος 82 χρονῶν, σ' ἓναν ἀσήμαντο σιδηροδρομικὸ σταθμὸ τοῦ κυβερνείου τοῦ Καζάν, τὸ Ἀστάποβο.

Δὲν ὑπάρχει κανένας θρύλος, πού νὰ συσκοτίζει τὴν ἀλήθεια μέσα στὴ ζωὴ τοῦ Τολστόη· κανένα μυθοποιημένο γεγονός γιὰ νὰ ὠραιοποιεῖ αὐτὲς τὶς δέκα τελευταῖες μέρες τῆς ζωῆς του, πού κράτησαν σὲ ἀγωνία ὀλόκληρη τὴν ἀνθρωπότητα. Γιατὶ ὁ ἴδιος στὸ ἡμερολόγιό του, ἡ γυναίκα του στὴν «Αὐτοβιογραφία» τῆς, ἡ κόρη του Ἀλεξάνδρα στὶς «Ἀναμνήσεις» τῆς, τ' ἄλλα παιδιὰ του στὰ γραφόμενά τους, φίλοι καὶ μαθητὲς μαζὺ μὲ τὴν πλούσια εἰδησεογραφία τοῦ Τύπου νιώσανε, θαρρεῖς, τὴν εὐθύνη νὰ δώσουν, καθένας ἀπ' τὴ σκοπιὰ του, ἓνα ἀποσπασματικὸ χρονικὸ τῆς. Κι ὅλοι τους συμφωνοῦν, πὼς ἐκείνη τῆ χαραυγῆ τοῦ Ὀκτωβρίου 1910, ὅπου ὁ ἀπόστολος τῆς Γισανάγια Πολιάνα πῆρε τὴν ἀπόφαση νὰ ἐγκαταλείψει σπίτι καὶ ἀγαθὰ, ἔκανε μιὰν ἀπὸ τὶς πιὸ ἥρωϊκὲς πράξεις πού τόλμησε ἄνθρωπος στὸν πολεμικὸ μας αἰῶνα: Ἐκείνη, πού, στὸ δοξασμένο κεφάλι τοῦ μεγαλύτερου μυθιστοριογράφου τῆς ἐποχῆς του, φόρεσε τὸ φωτιστέφανο τοῦ ἀνθρώπου.

Είχε κι άλλες δυο φορές αποφασίσει ὁ Τολστόη τούτη τὴ φυγή, πιστεύοντας πῶς, ἔτσι, θὰ ἐξαρμόνιζε τὶς ἐσωτερικὲς ἀντιφάσεις του καὶ θὰ χάραζε πιά μιὰ πιὸ συνεπὴ γραμμὴ στὴ ζωὴ του. Τὴν πρώτη στὰ 1884, σὲ ἡλικία 56 χρονῶν, μέρα ὅπου γεννιότανε ἡ μικρότερη κόρη του, ἡ Ἀλεξάνδρα, ἡ κατόπιν πιὸ πιστὴ ἀπ' τὰ παιδιὰ του· οἱ πόνοι, ὅμως, τῆς γυναίκας του τὸν συγκίνησαν καὶ τὸ πατρικὸ χρέος τὸν ξανάφερε ἀπ' τὸ δρόμο πίσω. Τὴ δεύτερη, στὰ 1897, σὲ ἡλικία 69 χρονῶν· μὰ πάλι λύγισε καὶ γύρισε πίσω. Τούτη, ὅμως, στίς 28 Ὀκτωβρίου 1910, τὴ χαραυγὴ, εἶταν ἡ τελευταία καὶ ἡ μοιραία του...

* * *

Τὸ φθινόπωρο εἶχε φθάσει γκρίζο καὶ μελ γχολικὸ σὲ τούτη τὴν ἄκρη τοῦ κυβερνείου τῆς Τούλας, ὅπου βρισκόταν ἡ Γιασνάγια Πολιάνα, τὸ πατρογονικὸ τσιφλίκι τῶν Τολστόη, γιὰ νὰ διώξει μὲ τὸ πέσιμο τῶν φύλλων, τὸ ψιλόχινο καὶ τὴ βροχὴ, τὴ ζωὴ, πὺ πέρασε κάπως δυσάρεστα τὸ τελευταῖο καλοκαίρι. Ὅπως κάθε χρόνο, εἶχαν ἐπισκεφετῆ κάμποσοι πάλι θαυμαστὲς τὸ Δάσκαλο, ταξιδεμένοι ἀπὸ μακρινὰ μέρη γιὰ νὰ σφίξουνε τὸ χέρι του· κάμποσοι ξένοι δημοσιογράφοι, γιὰ νὰ τὸν στενοχωρήσουν μὲ τὶς ἀδιάκριτες ἐρωτήσεις τους. Δὲ λείψανε οὔτε κι οἱ λόγιοι ἀπὸ τὶς δυὸ πρωτεύουσες. Καὶ ἡ ἀλληλογραφία ἀπ' ὅλες τὶς γωνιὲς τοῦ κόσμου πάνω στὸ γραφεῖο του σωρός. Ὡστόσο, τοῦτο εἶταν ἓνα ταραγμένο καλοκαίρι μὲ δυσόικονα προμηνύματα γιὰ τὸ φθινόπωρο...

Ἀπὸ βδομάδες, στὰ χωράφια, οἱ μουζικοὶ εἶχαν ἀρχίσει τὴ φθινοπωρινὴ σπορά. Ἡ κόμισσα — ψηλὴ, γεμάτη, ξανθορόδινη μοσκοβίτισσα — ὅπως κάθε χρόνο τέτοια ἐποχὴ, εἶχε ἐπιβλέψει ἡ ἴδια στὸ στρώσιμο τοῦ σπιτιοῦ· εἶχε κάνει ὅλα τὰ χειμωνιάτικα γλυκὰ πὺ θὰ ἴστελνε σὲ συγγενεῖς καὶ φίλους στὴ Μόσχα. Μὲ μιὰν ὀρμηθία κλειδιά στὴ μέση, ἀνεβοκατέβαινε — σβέλτη ἀκόμη καὶ ρωμαντικὴ στὰ 68 χρόνια της — ἀπὸ δωμάτιο σὲ δωμάτιο, ἀνοιγοκλείνοντας συρτάρια καὶ ντουλάπια γιὰ νὰ κρύψει τὶς σοδειὲς της.

Μὲ τὶς εἰρηνικὲς ἀσχολίες της προσπαθοῦσε νὰ κρύψει τοῦτο τὸ φθινόπωρο τὴν ταραχὴ, πὺ τῆς εἶχαν δώσει δυὸ περιστατικά — αὐτὰ πὺ χρόνια τώρα γεννοῦσαν φιλονικίες ἀνάμεσα σ' αὐτὴν καὶ τὸν ἄντρα της: Ὁ κόμης — ὅπως τὴν εἶχαν πληροφορήσει ἔμπιστοί της — εἶχε φύγει ἓνα πρωτῆ, καβάλλα, μὲ τρεῖς φίλους του τάχα πὺς θὰ πήγαινε νὰ κυνηγήσει, στὴν πραγματικότητα, ὅμως, εἶχε πάει στὸ Μετσέρσκι, στὸ κτῆμα τοῦ φίλου του Τσερκῶφ. Ἐκεῖ ἀφοῦ ξεμάκρυνε μαζί τους σ' ἓνα δάσος, κάθισε στὸν κορμὸ κάποιου δέντρου κι ἔγραψε γιὰ τέταρτη — καὶ τελευταία — φορὰ τὴ διαθήκη του, ὅπου ἄφηνε μοναδικὴ κληρονόμο τῶν συγγραφικῶν δικαιωμάτων του τὴ μικρότερη κόρη του, τὴν Ἀλεξάνδρα καὶ, σὲ περίπτωσι

θανάτου της, τὴ μεγαλύτερη, τὴν Τάνια. Τὸ γεγονός αὐτὸ μαζί μὲ μιὰν ἄλλη πληροφορία, πὼς ὁ ἄντρας της εἶχε ἐμπιστευτεῖ στὸ σατανικὸ μυστικοσύμβουλό του, τὸν Τσερκῶφ, κάμποσα τετράδια τοῦ ἡμερολογίου του, ὅπου μέσα στὶς σελίδες τους ἡ κόμισσα ὑποψιαζότανε πὼς τὴν ἀδικοῦσε, παραδίνοντάς τὴν στιγματισμένη στὴν ἱστορία σὰν μιὰ νεώτερη Ξανθίππη, τὴν ἔκανε ἀλλόφρονη. Μιὰ μέρα, μάλιστα, ξεσπώντας μὲ ὑστερικές κραυγές, θέλησε νὰ πέσει ἀπὸ τὸ παράθυρο. Γιὰ νὰ δώσει τόπο στὴν ὀργή, ὁ κόμης, ἀποφάσισε νὰ λείψει λίγες βδομάδες ἀπ' τὸ σπίτι. Ἐφυγε στὸ Κοτσέτι, ὅπου ἔμενε ἡ μεγάλη κόρη του, ἡ Τάνια. Ἀπὸ κεῖ ἔγραψε ἕνα τρυφερὸ γράμμα σ' ἐκείνη, ποὺ φάνηκε μιὰ ἀφοσιωμένη σύντροφος μέσ' τὰ σαρανταοικτὼ χρόνια τῆς συζυγικῆς ζωῆς τους· σ' ἐκείνη, ποὺ τὴν εἶχε πάρει ἕν' ἄβγαλτο κορίτσι ἕνα μπουμπουκι δεκαοχτῶ χρονῶν, αὐτὸς ὥριμος πιά στὰ τριαντατέσσερά του· ποὺ τοῦδωσε δεκατρία παιδιά καὶ μιὰ ἀδιατάρακτη συζυγικὴ εὐτυχία, ὡς τὴν ὥρα ποὺ ἄρχισε ν' ἀκούει μέσα του τὴ θεϊκὴ φωνὴ νὰ τοῦ ψιθυρίζει, πὼς εὐτυχία καὶ καλοπέραση δὲν εἶταν ὁ μοναδικὸς προορισμὸς του σὲ τοῦτο τὸν κόσμο.. Ὅταν ὁ κόμης γύρισε ἀπ' τὸ Κοτσέτι, μεσολάβησαν κάμποσες μέρες γαλήνης, ποὺ πάλι ἀναταράχτηκαν γιὰτὶ ρητὰ μιὰ μέρα τῆς ἀρνήθηκε νὰ ζητήσει ἀπ' τὸν Τσερκῶφ πίσω τὸ ἡμερολόγιό του. Ξανάγινε τρομερὴ σκηνή. Κι ἀπὸ τότε, ἡ καχυποψία κι ἡ ψυχρότητα ἀπλώθηκαν σ' ὅλο τὸ σπίτι, ὥστε ἀναγκαζότανε πιά ὁ κόμης νὰ κρύβει τὸ ἡμερολόγιό του, γιὰ νὰ μὴν τοῦ τὸ κλέψουν, μέσ' στὸ πουνκάμισο καὶ στὶς μπότες του. Στὶς 3 Ὀκτωβρίου, φιλονίκησαν πάλι οἱ σύζυγοι γιὰ τὴν ἴδια αἰτία. Κι ἐκεῖ, ὁ κόμης δὲν ἄντεξε. Ἐπεσε μὲ καρδιακὴ κρίση, ποὺ τὸν κράτησε λιπόθυμο γιὰ κάμποσα λεπτά. Ἡ κόμισσα τὰ ἔχασε. Ἀπ' τὴ μιὰ ἔπεφτε στὸ κρεβάτι του καὶ τοῦ χάιδευε τὰ πόδια ζητώντας συχώρηση· κι ἀπ' τὴν ἄλλη ἔτρεχε στὸ ἄλλο δωμάτιο, ὅπου εἶτανε τὰ εἰκονίσματα καὶ γονατιστὴ χτυποῦσε τὸ στήθος της φωνάζοντας: «Τούτη τὴ φορὰ, Θεέ μου, ἐγὼ φταίω. Εἶμαι ἔνοχη, εἶμαι ἔνοχη...». «Μοῦ εἶναι ἀνυπόφορο νὰ ζῶ μέσα σ' αὐτὸ τὸ τρελλοκομεῖο», ἔγραψε στὸ ἡμερολόγιό του ὁ Τολστόη κάμποσες μέρες ἀργότερα, ὅταν ἡ κόμισσα, ξεχνώντας πὼς λίγο ἔλειψε νὰ ἔχανε τὸν ἄντρα της, τοῦ ξαναδημιούργησε παρόμοια σκηνή. Ἡ ἀτμόσφαιρα ἄρχισε πιά νὰ γίνεται ἀνυπόφορη μέσα στὸ σπίτι, ὅπου ὁ κόμης ἔβλεπε σὲ κάθε ὑπηρέτη κι ἕναν κατάσκοπο βαλμένο ἀπ' τὴ γυναίκα του νὰ τὸν παρακολουθεῖ. Ἡ κόμισσα δὲν ἔκανε τίποτε ἄλλο ἀπ' τὸ ν' ἀνοιγοκλείνει συρτάρια ἀναζητώντας χειρόγραφα τοῦ ἄντρα της, ὅπου μέσα τους φανταζότανε πὼς ὁ κόμης τὴ δυσφημοῦσε. Ἐτσι, ὁ Τολστόη μὲ τὴν πίκρα διάχυτη στὰ μικρά, γαλανά, φωτεινὰ ἀκόμη μάτια του, αἰσθανόταν πὼς βρισκότανε μέσα σὲ φυλακή...

* * *

“Ένα βράδυ ένωσε πώς ή ύπομονή του έλειψε. Είχε κοιμηθεϊ στις έντεκα, όταν ζύπνησε στις τρεϊς τὸ πρωϊ ἀπὸ φασαρία στὸ πλαινὸ δωμάτιο, ὅπου εἶτανε τὸ γραφεῖο του. «Πάλι ή Σοφία Ἐντρέγιεβνα θὰ παραβιάζει κανένα συρτάρι, γιὰ νὰ βρεῖ χειρόγραφα», σκέφτηκε. Τὸ γεγονὸς τὸν γέμισε με ἀηδία, πόνο καὶ ὀργή. Ανασηκώθηκε, εἶδε φῶς ἀπὸ τὶς χαραμάδες τῆς μεσόθυρας. Ἐναψε τὸ κερὶ καὶ κάθησε νευριασμένος στὸ κρεβάτι του. Ἡ κόμισσα ἀνοίγοντας, σὲ λίγο, τὴν πόρτα του, παραξενεύτηκε καθὼς τὸν εἶδε με τὸ κερὶ ἀναφτὸ. Τὸν ρώτησε μαλακωμένη ἂν εἶχε τίποτα. Χαϊδεύοντας ἐκεῖνος με νευρικότητα τὴ γενειάδα του, μὰ συγκρατώντας τὴν ὀργή του, τῆς ἀποκρίθηκε πὼς εἶτανε καλὰ καὶ ξανάπεσε στὸ κρεβάτι. Μέσα του, ὡστόσο, ξεχείλιζε ἀπὸ ἀγανάκτηση γιὰ τὴν ταπείνωση ποὺ τοῦ γινόταν. Καὶ δὲν μπόρεσε νὰ τὴν ὑπομείνει. Ὅταν ξανάγινε στὸ σπῆτι ήσυχία, σηκώθηκε καὶ πέρασε στὸ δωμάτιο τῆς κόρης του Ἐλεξάνδρας, ποὺ κοιμότανε μαζὺ με μιὰ φίλη της, τὴ Βαρβάρρα Φεοκρίτοβα.

— Θὰ φύγω! τῆς εἶπε με τὸνο ἀποφασιστικό. Βοήθησέ με νὰ ἐτοιμάσω τὰ πράματά μου καὶ κρύψε κάπου αὐτὰ τὰ χειρόγραφα. Πηγαίνω νὰ εἰδοποιήσω τὸ γιατρὸ Μακοβίτσκη.

“Ὅσπου νὰ τυλίξουν τοὺς μπόγους, ἔριξε πάνω του ἓνα παλτὸ καὶ βγήκε νὰ δώσει ἐντολή γιὰ νὰ ἐτοιμάσουνε τ’ ἀμάξι. Σὲ λίγο, εἶταν ἐτοιμο τ’ ἀμάξι σὲ μιὰν ἄκρη τοῦ πάρκου. Φόρτωσαν τὰ πράματα, ἀποχαιρέτησε τὴν κόρη του βιαστικά. Τρέμοντας ἀπ’ τὸ φόβο, μήπως τὴν τελευταία στιγμή ζυπνήσει ή γυναίκα του καὶ τοῦ ματαιώσει τὴ φυγή, μπήκε στ’ ἀμάξι καὶ ξεκίνησε με τὸ γιατρὸ Μακοβίτσκη.

“Ὅσο ή τροϊκα ξεμάκραινε ἀπὸ τὴ Γιασανάγια Πολιάννα, ή διάθεση τοῦ Τολστόη γινόταν καλύτερη. Πέρασαν τὸ Τσιοκίνο. Τυλιγμένος στὸ παλτὸ, με σκουφωμένο τὸ κεφάλι καὶ τὸ πρόσωπο κρυμμένο μέσ’ στὴν πελώρια κάτασπρη γενειάδα, ὁ Λέον Νικολάγιεβιτς φέρνει στὴ μνήμη τὰ νεανικά του χρόνια ποὺ τὰ σπατάλησε σὲ τρελλὰ γλέντια, με ἀκριβὲς ἐρωμένες, σὲ κυνήγια, σὲ ταξίδια, σ’ ὀλονύκτια χαρτοπαίγνια, ὅπου ἔπαιξε, ἔχασε καὶ ξανακέρδισε κάμποσες φορές τὰ κτήματά του. Καὶ μαζὺ με τὶς τρέλλες του στὸν Καύκασο, τὶς πρῶτες του λογοτεχνικὲς ἐπιτυχίες, ποὺ ἐνθουσίασαν ἓναν Νεγκράσωφ. Ἐστερα, τὰ ὄριμα χρόνια, ποὺ τὶς πρῶτες πενταετίες πέρασαν τόσο γόνιμα καὶ ἀγνὰ μέσα στὴ συζυγικὴ εὐτυχία: Βιβλία καὶ παιδιὰ πέφτανε σὰ μάνα στὸ ἀβραμιαῖο σπῆτι του: 1863, ή καθιέρωσή του με τοὺς «Κοζάκους» 1869, ή δόξα του με τὸ «Πόλεμος καὶ Εἰρήνη» 1877, τὸ μεγαλεῖο του με τὴν «Ἄννα Καρένινα». Κι ἔστερα, ἔστερα... Ὅταν ή μυστικὴ μέσα του φωνὴ — ή φωνὴ τοῦ Θεοῦ του — ἄρχισε νὰ τὸν κατηγορεῖ, πὼς ζοῦσε σὲ ἀμαρτωλὴ πολυτέλεια, πάρα

πολύ ξένοιαστος, πάρα πολύ για τὸν ἑαυτό του, χρησιμοποιώντας συνανθρώπους του για δούλους, ἐνῶ ἡ δυστυχία κάθε μέρα πλήθαινε σ' ὅλη τὴν ἅγια Ρωσία... «Μπορεῖ νὰ σφάλλω δίνοντας δίκιο στὸν ἑαυτό μου, γι' αὐτὸ πὸν κάνω σήμερα τὸ πρῶτ' ἀλλὰ μοῦ φαίνεται πὼς ξέρω ὄχι τὸν Λέον Τολστόη, μὰ αὐτὸ τὸ κάτι, ὅσο ἀσημαντο καὶ νὰ 'ναι, πὸν ὑπάρχει μέσα μου./.»), εἶπε στὸ γιαντρὸ Μακοβίτσκη, πὸν κάτι μασοῦλιζε. Εἶταν ἀφοσιωμένος φίλος του, ἕνα γεροντοπαλλήκαρο, τσέχος πὸν τὸν κρατοῦσε, χρόνια, στὴ Γιασνάγια Πολιάνα.

'Απὸ κάποιον μικρὸ σταθμὸ πήρανε τὸ τραῦνο. Μόλις κατεβήκανε στὸ Κοζέλσκ, ξεκίνησαν για τὸ μοναστήρι τῆς 'Οπτίνα. 'Ο Τολστόη ἤθελε πολὺ τούτη τὴ στιγμή νὰ μιλήσει λίγο μὲ τὸ φίλον του, τὸν στάρετς 'Ιωσήφ. 'Επειδὴ εἶχανε φθάσει στὴ μονὴ ἀργά, ὁ πορτάρης ἀρνήθηκε νὰ τοὺς ἀνοίξει. 'Αναγκαστήκανε νὰ μείνουν στὸν ξενώνα. Στὸ βιβλίον τῶν ξένων ὁ Τολστόη ἔγραψε τὸ ὄνομα μὲ τὸ ὁποῖον θὰ ταξίδευε incognito: Νικολάγιεφ. Στὶς τρεῖς τὸ πρῶτ', ἀφησαν τὸ μοναστήρι καὶ τράβηξαν για τὴ μονὴ τοῦ Σαμαρντινῶ, ὅπου ἀπὸ χρόνια καλογέρευε ἡ ἀδελφὴ του, ἡ Μαρία — ἐκεῖνη πὸν τοῦ εἶχε δεῖξει τόση στοργή, ὅταν στὰ 1901 τὸν ἀφόρισε ἡ 'Εκκλησία. Καθὼς σκόπευε, μάλιστα, νὰ μείνει κάμποσες μέρες κοντά της για νὰ ἡρεμήσει, μόλις φθάσανε, γύρεψε νὰ νοικιάσει μιὰ ἴσμπα. Γρήγορα ὅμως ἔλλαξε γνώμη, γιατὶ τὸν πληροφορήσαν πὼς κάποιον πρόσωπον μὲ ὕφος ἀστυνομικοῦ περνοδιάβαινε κάτω ἀπ' τὰ παράθυρα τῆς μονῆς. Τὸ ἴδιον βράδον, ἔφθασε στὸ μοναστήρι ἡ 'Αλεξάνδρα μὲ τὴ φίλη της καὶ τοῦ διηγήθηκαν τὶς τραγικὲς σκηνές, πὸν ἀκολούθησαν τὴ φυγὴ του. Μόλις ἡ κόμισσα ἔμαθε ὅτι ἔφυγε, ὄρμησε ἀλλόφρονη στὴ δεξαμενὴ για νὰ πνιγεῖ, φωνάζοντας: «Δὲν μπορῶ πιά νὰ ζήσω χωρὶς αὐτόν. Δὲν μπορῶ...».

'Ο κόμης διάβασε συγκινημένος τὸ γράμμα τοῦ μεγαλύτερου γιοῦ του, τοῦ Σέργιου, τῆς Τάνιας καὶ, τελευταῖον, τοῦτο τῆς γυναίκας του:

«Λέον μου, ἀγαπημένον μου, ξαναγύρισε στὸ σπίτι, σῶσε με ἀπὸ μιὰ νέα αὐτοκτονία. Λέον μου, σύντροφε τῆς ζωῆς μου, θὰ κάνω πιά ὅ,τι θελήσεις, θὰ παραιτηθῶ ἀπὸ κάθε εἶδος ἄνεση καὶ πολυτέλεια, θὰ συμπεριφέρουμαι καλὰ μὲ ὅλους τοὺς φίλους σου, θὰ σὲ φροντίζω, θὰ σοῦ εἶμαι γλυκειά. 'Αγαπημένον μου, ἔλα, πρέπει νὰ μὲ σώσεις, τὸ Εὐαγγέλιον λέει πὼς δὲν πρέπει, μὲ καμιά δικαιολογία, νὰ ἐγκαταλείπει κανεὶς τὴ γυναίκα του. 'Αγαπημένον μου, πολυαγαπημένον μου, σῶσε με, γύρισε πίσω, μονάχα για νὰ μὲ ἀποχαιρετήσεις πρὶν ἀπ' τὸν αἰώνιον χωρισμὸ μας. Ποῦ βρίσκεις; Ποῦ λοιπόν; Εἶσαι ἄραγε καλὰ; Λέον μου, μὴ μὲ βασανίζεις, θὰ σὲ ὑπερετῶ μὲ ἀγάπη καὶ μ' ὅλη μου τὴν ψυχὴ, γύρισε σὲ μένα, ξαναγύρισε ἐν ὀνόματι τοῦ Θεοῦ, ἐν ὀνόματι τῆς ἀγάπης τοῦ Θεοῦ, για τὴν ὁποία μιλαῖς σὲ ὅλον τὸν κόσμον. Θὰ σοῦ ἀνταποδώσω τὴν ἴδιαν ἀγάπη, γεμάτη ταπεινοφροσύνη καὶ αὐταπάρνηση.

Σοῦ ὑπόσχομαι ἀπόλυτα, ἀγαπημένε μου, καὶ θὰ ξαναρχίσουμε μιὰ ζωὴ ἀπλή, φιλική. Φεύγομε ὅπου θέλεις, ζοῦμε ὅπως θέλεις. Χαῖρε, χαῖρε μπορεῖ γιὰ πάντα.

Ἡ Σόνια σου»

Ἡ Ἀλεξάνδρα, πού ἐξακολουθοῦσε, ὅσο πίνανε τὸ τσαί, νὰ διηγεῖται σιηκνὲς ἀπ' τὴ Γιασνάγια Πολιάνα, σῶπασε μιὰ στιγμή ἀπότομα, κοίταξε τὸν πατέρα της:

— Λυπᾶσαι γι' αὐτὸ πού ἔκανες, πατέρα; Δὲν κατηγορεῖς τὸν ἑαυτό σου γιὰ ὅ,τι μπορεῖ νὰ συμβεῖ; ρώτησε.

— Βέβαια ὄχι... τῆς ἀποκρίθηκε, ἐνῶ μιὰ ἡρεμὴ θλίψη ξεχυνόταν στὸ πρόσωπό του: Μπορεῖ κανεὶς νά'χει τύψεις, ὅταν δὲν τοῦ εἶναι δυνατὸν νὰ ἐνεργήσῃ διαφορετικά; Ἄν ὅμως συμβεῖ κανένα ἀπρόοπτο, θὰ μοῦ εἶναι πολὺ λυπηρό...

Ὁ Τολστόη καληνύχτισε κι ἀνέβηκε στὴν κάμαρά του. Κάθησε καὶ ἔγραψε ἡρεμὸς τοῦτο τὸ γράμμα, πού δὲν εἶταν ὀλότελα ἀπελπιστικὸ γιὰ τὴ Σοφία Ἀντρέγιεβνα:

«Ἀγαπητὴ Σόνια,

Μιὰ συνάντηση, καὶ πιὸ πολὺ ἡ ἐπιστροφή μου, εἶναι πρὸς τὸ παρὸν κάτι ἀδύνατο. Γιὰ σένα, ἀπ' ὅσα μοῦ ἔχουν πεῖ, θὰ εἶναι καταστρεπτική, γιὰ μένα, θὰ νὰ τρομερὴ, γιὰτὶ μὲ τὴν ἔξαψή σου, τὴν ὀργή σου, τὴ νοσηρὴ σου κατάσταση, ἡ θέση μου στὸ σπίτι θὰ εἶναι χειρότερη ἀπὸ κάθε ἄλλη φορὰ. Σὲ συμβουλεύω νὰ δεχτεῖς αὐτὸ πού ἔγινε, νὰ προσαρμοστεῖς στὴ νέα κατάσταση γιὰ ἓνα διάστημα, καὶ κυρίως νὰ κοιτάξεις τὸν ἑαυτό σου. Χαῖρε, ἀγαπητὴ Σόνια, καὶ ὁ Θεὸς θὰ σὲ βοηθήσει. Ἡ ζωὴ δὲν εἶναι παιγνίδι καὶ δὲν ἔχομε δικαίωμα νὰ τὴν παίζουμε ὅπως θέλουμε. Δὲν εἶναι ἄλλωστε φρόνιμο νὰ τὴν σπαταλοῦμε. Γιατὶ μπορεῖ οἱ μῆνες πού μᾶς ὑπολείπονται νὰ εἶναι πιὸ σπουδαῖοι ἀπὸ τὰ χρόνια πού πέρασαν, καὶ γι' αὐτὸ πρέπει νὰ ζήσουμε ἐνάρετα.

Α.Τ.»

Ὅταν τέλειωσε τὸ γράμμα, ὁ Τολστόη πῆγε νὰ βρεῖ τὴν κόρη του καὶ τὸ γιὰτρο Μακοβίτσκη. Συζήτησε ἡρεμὰ μαζύ του γιὰ τὰ σχέδιά του: Θὰ περνοῦσε στὸ Ροστόβ, ἔπειτα στὴν Ὀδησσό, στὴν Κωνσταντινούπολη, ἀπὸ κεῖ στὴ Βουλγαρία. Ἄν, ὅμως, δὲν κατάφερνε νὰ προμηθευτεῖ πλαστὰ διαβατήρια, τότε θ' ἀπομονώτανε στὸν ἀγαπημένο του Καύκασο — τὸν τόπο τῆς νιότης του, πού τοῦ εἶχε ἐμπνεύσει τόσες ὥραϊες σελίδες. Στις τέσσερις τὸ πρωτὸ ξύπνησε τοὺς συνοδοὺς του καὶ τοὺς πῆρε ἄρον-ἄρον νὰ φύγουν, γιὰτὶ ὑπόψιαζότανε πῶς ἡ ἀστυνομία τὸν παρακολουθοῦσε.

Φτάνοντας χαράματα στὸ Κοσέλσκ, μόλις πρόφτασαν τὸ τραῖνο. Καθισμένος ὁ Λέον Νικολάγιεβιτς σ' ἓναν βρώμικο πάγκο βαγониоῦ τρίτης καὶ τυλιγμένος μὲ μιὰ κουβέρτα, ρίχνει ἓνα ρεμβὸ βλέμμα στὴ ρούσικη στέπα, πού ξετυλίγεται σκυθρωπὴ κι ἀτέλειωτη μέσα στὸ γλυκοχάραμα. Καθὼς παρακολουθεῖ τίς σγουρές του

τουλίπες, πού αφήνει πίσω της ή μηχανή, φτάσαν κάποια στιγμή στ' αυτιά του τὰ πικρά λόγια τῆς γυναίκας του: —«Έως τώρα κυνηγοῦσες με μανία τῆ δόξα. Ποιὸς με βεβαιώνει, πὼς καὶ τώρα με τῆ φυγῆ σου, δὲν τὴν κυνηγᾷς;», ἄκουσε τὸν ἀντίλογο μέσα του, πού τοῦ θύμιζε τὰ πικρά κάποτε λόγια τῆς γυναίκας του: «Ἡ οὐσία κάθε πράξης σου εἶναι ἡ ματαιοδοξία, ἡ ἀσίγαστη δίψα τῆς δόξας, ἡ ἄμετρη ἐπιθυμία νὰ κατακτήσεις τὴ δημοσιότητα...».

Στὸν πρῶτο σταθμὸ, ἡ κόρη του κατέβηκε ν' ἀγοράσει ἐφημερίδες. «Ὅλες ἀνάγγελναν με μεγάλα στοιχεῖα στὴν πρώτη σελίδα τὸ κοσμοϊστορικὸ γεγονός τοῦ αἵωνα: Τῆ φυγῆ τοῦ πατέρα της. Ὁ Τολστόη στεναχωρήθηκε. Ἔκανε ψυχρούλα. Ζήτησε νὰ τοῦ ρίξουν πάνω του κανένα παλτό. Τὸν πῆρε ἐκειδὰ στὴ θέση του ὁ ὕπνος. Ὅλοι γύρω του εἶταν πιά βέβαιοι, πὼς μέσα στὸ τραῖνο εἶχαν ὑποψιαστεῖ τὴν παρουσία του. Ὅταν, σὲ λίγο, ξύπνησε, ζήτησε ἀπ' τὴν κόρη του νὰ τοῦ κάνει πρόχειρα στὸ καμινέτο σούπα ἀπὸ βρώμη. Τὴν ἔφαγε με ὄρεξη καὶ ξανακοιμήθηκε. Μὰ δὲν ἄργησε νὰ ξυπνήσει: τούτη τῆ φορά, ὅμως, με ρίγη. Γύρεψε νὰ τοῦ ρίξουν καμιὰ κουβέρτα «ἐκεῖ στὴ ράχη». Ἡ κόρη του στὴν ἀρχὴ δὲν ἀνησύχησε, γιατί εἶχε ψυχρούλα κι ὅλοι μέσα στὸ τραῖνο εἶταν τυλιγμένοι στὶς γοῦνες τους. Τὰ ρίγη, ὅμως, ὀλοένα δυνάμωναν. Τότε ὁ γιατρὸς Μακοβίτσκη πῆρε τὴ θερμοκρασία του: εἶχε 38 καὶ 1⁰. Ἡ Σάσα ἔνωσε νὰ τῆς κόβουνται τὰ ἦπατα. Κάθησε στὸν πάγκο, μπροστὰ στὸν πατέρα της καὶ μονολογοῦσε: «Θεέ μου, βοήθησέ με. Σῶσε με, Κύριε...». Ὁ κόμης, πού κατὰλαβε τὴν ἀγωνία της, πῆρε τὸ χέρι της, τὸ ἔσφιξε πάνω στὸ στήθος του καὶ τὴν κοίταξε ἐξεταστικά: «Δὲν ἔχομε καμιὰ ἀνάγκη νὰ συλλογιζόμαστε τὸ θάνατο, πρέπει ὅμως νὰ τὸν βλέπουμε πάντα μπροστὰ μας. Τότε ἡ ζωὴ μας γίνεται πιὸ σοβαρὴ, πιὸ ἀξιόσημαντη κι ἀληθινὰ πιὸ γόνιμη καὶ πιὸ «χαρούμενη...». «Μὴ χάνεις τὸ θάρρος σου, παιδί μου. Ὅλα θὰ πᾶνε καλά. Ὅλα θὰ πᾶμε πολὺ καλά...» τῆς ψιθύρισε χαμογελώντας.

Σὰν περάσανε τὸ σταθμὸ τοῦ Κορμπάτσεβο, ἡ Σάσα ὑποπτεύτηκε κάποιον με παχειὰ μουστάκια ὅτι εἶταν ἀστυνομικός. Σίγουρα θὰ τηλεφωνοῦσε στὸ διοικητὴ τοῦ Κυβερνείου. Ἡ ἀγωνία τὴν ἔπνιγε, ὅσο ἔβλεπε ν' ἀνεβαίνει ὁ πυρετὸς τοῦ πατέρα της, πού τώρα πιά ἔτρεμε. Τὸ τραῖνο πέρασε τὸ Ντανκίβ. Σὲ λίγο, μπῆκε σ' ἕναν πιὸ μεγάλο σταθμὸ — σ' αὐτὸν πού ἀπὸ κείνη τῆ στιγμή θὰ ἔμενε ἱστορικός, γιατί τ' ὄνομά του θὰ τὸ ἀνάφεραν ὅλες οἱ ἐφημερίδες κι ὅλα τὰ εἰδησεογραφικὰ πρακτορεῖα τοῦ κόσμου: τὸ Ἀστάποβο. Εἶταν 6 καὶ 35', βράδου ὑγρὸ, φθινοπωρινό. Ὁ γιατρὸς Μακοβίτσκη πήδησε ἀπ' τὸ βαγόνι. Ξαναγύρισε με τὸ σταθμάρχη, πού ἔδειξε τὴ συγκινητικὴ προθυμία νὰ παραχωρήσει δυὸ ἀπ' τὶς καμαροῦλες τοῦ σπιτιοῦ του ἐκεῖ στὸ σταθμὸ, σὰν ἔμαθε πὼς ὁ μεγάλος ἄντρας τῆς Ρωσίας κειτόταν ἄρρωστος σ' αὐτὸ τὸ ταπεινὸ χωριουδάκι διακόσια χιλιόμετρα μακριὰ ἀπ' τὴν πρωτεύουσα.

‘Ο γιατρός με τὸ σταθμάρχη κράτησαν τὸν Τολστόη ἀπ’ τὶς μασχάλες καὶ τὸν πέρασαν μπρὸς ἀπ’ τὰ βαγόνια, ἐνῶ οἱ ταξιδιώτες, πού κρέμονταν ἀπ’ τὰ παράθυρα, παρακολουθοῦσαν με δάκρυα στὰ μάτια τὴ σκηνή.

Τὸν καθίσανε στὴν αἵθουσα ἀναμονῆς τῶν γυναικῶν. ‘Ο δάσκαλος ἔτρεμε σύγκορμος.

Εἶτανε 31 Ὀκτωβρίου 1910.

Τὸ σταθμαρχεῖο εἶτανε ἀπ’ τὰ τυπικά, ξύλινα, κοκκινοβαμμένα σπιτάκια τῶν σταθμῶν τοῦ Βορρᾶ, με τὴν κωνικὴ στέγη καὶ τὰ πολλὰ παράθυρα, τριγυρισμένο ἀπὸ καγκέλωμα σανιδένιο.

‘Όταν ἐτοιμάστηκε ἡ κάμαρα τοῦ ἄρρωστου, τὸν βοηθήσανε νὰ ξεντυθεῖ καὶ τὸν ξαπλώσανε σ’ ἓνα ἀπὸ τὰ δυὸ σιδερένια κρεβάτια. Τὴ νύχτα πῆγε καλύτερα. Τὸ πρῶτ’ αἰστάνθηκε πὼς εἶχε πέσει ὁ πυρετός του, ζήτησε νὰ συνεχίσουν τὸ ταξίδι τους. Μὰ ἡ κόρη του με κανένα τρόπο δὲν ἤθελε ν’ ἀναλάβει τέτοια εὐθύνη. Καὶ τοῦ ἀρνήθηκε. Τότε, τῆς ὑπαγόρεψε ἓνα τηλεγράφημα στὸ μυστικοσύμβουλό του, τὸν Τσερκώφ, ὅπου τὸν πληροφοροῦσε γιὰ τὴν ξαφνικὴ ἀρρώστεια του καὶ τοὺς φόβους του πὼς δὲ θ’ ἀπόφευγε τὴ δημοσιότητα. Μαζὶ μ’ αὐτὸ τὸ τηλεγράφημα ἡ Ἀλεξάνδρα ἔστειλε κι ἓνα δικό της στὸν ἀδελφό της, τὸ Σέργιο, στὴ Μόσχα, ὅπου ζητοῦσε τὸ γρηγορότερο ἓναν μεγάλο γιατρό.

Μονομιᾶς ἡ εἶδηση τῆς ἀρρώστειας τοῦ Τολστόη μεταδόθηκε ἀπ’ ὅλες τὶς ἐφημερίδες καὶ τὰ πρακτορεῖα. Δημοσιογράφοι, φωτογράφοι, ξένοι ἀνταποκριτές, μαθητὲς καὶ θαυμαστὲς τοῦ δημιουργοῦ τῆς «Ἄνας Καρένινας» ἀρχίσαν νὰ φθάνουν στὸ μικρὸ σταθμὸ τοῦ Ἀστάποβο. ‘Η γαλλικὴ κινηματογραφικὴ ἐταιρεία «Pathé frères» ἔστειλε κιόλας ἓναν ὀπερατέρ γιὰ νὰ πάρει σκηνές καὶ τοπία, μὰ ὁ διοικητῆς τοῦ κυβερνεῖου τὸν ἐμπόδισε. ‘Όλος αὐτὸς ὁ κόσμος, πού δὲν εἶχε τόπο νὰ μείνει, τηλεγραφοῦσε στοὺς δικούς του κι οἱ δημοσιογράφοι στὴν Κυβέρνηση νὰ φροντίσει γιὰ τὴν ἀποστολὴ κρεβατιῶν, κάνοντας μαζὶ ἐκκλήση στὴν ἐταιρεία τῶν σιδηροδρόμων νὰ παραχωρήσει μερικὰ βαγόνια γιὰ νὰ γίνουν πρόχειρες κρεβατοκάμαρες. Στις 2 Νοεμβρίου ἔφθασε μ’ ἓνα εἰδικὸ συρμὸ κι ἡ κόμισσα με τοὺς τέσσερις γιούς της καὶ τὴ μεγαλύτερη κόρη της, τὴν Τατιάνα.

‘Ο γιατρός Μακοβίτσκη, πού στὴν ἀρχὴ εἶχε διαγνώσει βρογχίτιδα, στις 2 Νοεμβρίου βεβαίωσε πὼς τὸ κρυολόγημα φλόγωσε τὸν ἀριστερὸ πνεύμονα, ἔπειτα τὸ δεξιό. ‘Η διπλὴ περιπνευμονία θὰ ἐξελισσόταν ὀμαλά, ὅπως στὰ 1902, ἀν ὁ ὄργανισμὸς τοῦ Ἀρρώστου... ‘Η καρδιά του χτυποῦσε ἄρρυθμα, ὁ πυρετός ἀνέβαινε. ‘Ο γιατρός Νικίτιν, πού στὸ μεταξὺ εἶχε ἔρθει ἀπ’ τὴ Μόσχα, ἔμεινε σύμφωνος με τὰ παιδιὰ του, πὼς ἡ κόμισσα δὲν ἔπρεπε με κανένα τρόπο νὰ παρουσιαστεῖ μπροστὰ στὸν ἄντρα της, γιὰτὶ ἡ ξαφνικὴ συγκίνηση του μποροῦσε νὰ ’χει μοιραῖες συνέπειες.

Ὁ Τολστόη, βλέποντας κοντά του τὸν μυστικισὺμβουλὸ του, τὸν Τσερκώφ, εὐχαριστήθηκε πολὺ. Κουβέντιασαν κάμποση ὥρα. Ὅταν ἀντίκρουσε τὸ γιό του, τὸ Σέργιο, τὸν ρώτησε ποιὸς τὸν εἰδοποίησε. Τοῦ ἀποκρίθηκε, πὼς εἶχε πληροφορηθεῖ γιὰ τὴν ἀρρώστεια του ἀπὸ κάποιον σιδηροδρομικὸ. Δέχτηκε μ' εὐχαρίστηση τὴν Τατιάνα. Ἡ παρουσία ὅμως τοῦ γιατροῦ Νικίτιν στὴν ἀρχὴ τὸν ἐρέθισε:

— Θέλετε ἀσφαλῶς νὰ μὲ ἀχροαστεῖτε; Ἐμπρός, λοιπόν, ἂν καὶ ξέρω πὼς εἶναι ἀνώφελο... Κι ὅταν ὁ γιατρὸς τέλειωσε τὴν ἐξέτασή του: Λοιπόν, τί μοῦ βρήκατε; Θὰ γίνω γρήγορα καλά; Βιάζομαι νὰ συνεχίσω τὸ ταξίδι μου...

Ὁ γιατρὸς τοῦ μίλησε γιὰ μιὰ πνευμονικὴ συμφόρηση, ποὺ θὰ τὸν κρατοῦσε στὸ κρεβάτι δυὸ-τρεῖς βδομάδες. Τότε, ὁ Τολστόη ἔνωσε μεγάλη ἀπογοήτευση.

Ὁ πυρετὸς κυμαινότανε. Τὸ κορμὶ ἔχανε τὶς δυνάμεις του, μὰ τὸ πνεῦμα διατηροῦσε ὅλη του τὴ διαύγεια. Συχνά, φώναζε τὴν Ἀλεξάνδρα καὶ τῆς ὑπαγόρευε σκέψεις του. Ὑστερα, ναρκωνότανε καὶ παραμιλοῦσε. Κάποιο πρωτῖ, ποὺ ξύπνησε καλύτερα, καθὼς εἶδε γύρω τοὺς δικούς του μὲ τοὺς γιατροὺς, ψιθύρισε πικραμένος:

— Μοῦ κάνετε τόσες περιποιήσεις καὶ χαλᾶτε τὸν κόσμο γιὰ ἓναν ἄνθρωπο. Μὰ ἂν πέθαινε ἓνας ταπεινὸς χωριάτης, κανένας σας δὲν θὰ τοῦ ἴδνε προσοχὴ. Θεέ μου! Θεέ μου! εἶμαι ἓνας ἁμαρτωλὸς, συγχώρεσέ με...

Καὶ ζήτησε νὰ τοῦ διαβάσουν κάτι ἀπ' τὴν Ἀγία Γραφή.

Οἱ μέρες περνοῦσαν. Τὰ ἱατρικὰ δελτία, ποὺ διαδέχονταν τὸ ἓνα τ' ἄλλο, περιγράφανε τὴν ἀρρώστεια του γιὰ σοβαρὴ μὰ ὄχι ἀπελπιστικὴ. Ὁ ἄρρωστος, ὅταν συνερχότανε ἀπὸ τὴν πολύωρη βύθισή του, γινότανε ὀμιλητικὸς. Σὲ μιὰ τέτοια στιγμή, βλέποντας κοντά του τὸ φίλο του Γκουρμπόνωφ μαζὺ μὲ τὸν μεγάλο πιανίστα, τὸν Γκόλντενβάιζερ, εὐχαριστήθηκε. Ἄρχισε νὰ τοὺς μιλά γιὰ τὸ τελευταῖο βιβλίο ποὺ ἔγραφε: «Ὁ δρόμος τῆς ζωῆς». Μιὰ στιγμή, μάλιστα, κοιτάζοντας τὸν Γκόλντενβάιζερ αὐστηρά, τὸν ρώτησε γιατί εἶχε ἀναβάλει τὴ συναυλία του.

— Γιὰ νὰ ῥθω νὰ σὲ δῶ, Λέον Νικολάγιεβιτς, τοῦ ἀποκρίθηκε.

Ὁ Τολστόη ἔπαιξε μὲ δυσαιρέσκεια τὰ μάτια:

— Ὅταν ἓνας χωριάτης καλλιεργεῖ τὴ γῆ του καὶ τοῦ ποῦνε πὼς πεθαίνει ὁ πατέρας του, δὲν τὴν ἀφήνει γιὰ νὰ πάει νὰ τὸν δεῖ. Καὶ γιὰ σένα ἢ συναυλία εἶναι ἢ γῆ σου. Πρέπει νὰ τὴν καλλιεργήσεις. Πήγαινε γρήγορα. Κι ὕστερα, μὲ χαμηλὴ φωνή: Σ' εὐχαριστῶ γιὰ τὴν ἀγάπη σου. Πάει καιρὸς ποὺ ἔχω ν' ἀρρωστήσω ἔτσι· μὰ τούτη θὰ ἴναι μιὰ καὶ καλὴ. Ἄραγε τί νὰ κάνει ἡ γυναίκα μου; Θὰ ἔχει τόσο ἀδυνατίσει.

Τινάχτηκε· εἶχε φανταστεῖ ὅτι πίσω ἀπ' τὴν τζαμένια πόρτα τῆς καμαρούλας, ἐδῶ στὸ σταθμὸ, πὼς βρισκότανε ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα, ἔτοιμη νὰ μπεῖ μέσα: «Εἶναι κεῖ, κοιτάζει...» φώναξε. Ἀναγκαστήκανε νὰ ρίξουν ἓνα παραπέτασμα στὴν τζαμόπορτα, γιὰ νὰ ἡρεμήσει.

Πραγματικά, ή διαίσθησή του δὲν εἶχε λαθέψει: Ἡ κόμισσα, μὲ τυλιγμένο τὸ κεφάλι της σὲ μιὰ σάρπα, γύριζε σὰ φάντασμα στὸ σταθμὸ ἢ πήγαινε στὸ μπᾶρ νὰ πάρει κανένα ζεστό, ἀδιάφορη στ' ἀδιάκριτα βλέμματα τῶν δημοσιογράφων, ποὺ τὴν ἀκολουθοῦσαν μὴπως καὶ ξεκλέψουν ἀπ' τὰ χεῖλη της καμιά πληροφορία. Συχνὰ ἔμενε ὄρες μόνη στὸ βαγόνι, ποὺ εἶχε παραχωρηθεῖ σ' αὐτὴν καὶ τὰ παιδιὰ της γιὰ ὑπνοδωμάτιο, βυθισμένη σὲ ἀναμνήσεις. Τί κοντινὴ ποὺ εἶταν ἡ ζωὴ πλάι στὸ Λέοντα Νικολάγιεβιτς σαράντα ὀκτὼ χρόνια: Νάτην κιόλας ξανθόμαλλη μουσκοβιτοπούλα, ἡ δεσποινὶς Σοφία Μπέρς, κόρη τοῦ αὐτοκρατορικοῦ γιαιοτροῦ Ἄντρέι Μπέρς, ποὺ γλυκοσαλιάζει μὲ τὸν διάσημο πιά συγγραφέα, ὅταν ἔρχεται στὶς οἰκογενειακὰς τους γιορτὰς. Σ' ὅλη της τὴ ζωὴ θὰ θυμᾶται τὶς πρῶτες φράσεις ἀπ' τὸ ραβασάκι, ποὺ τῆς εἶχε βάλει ἓνα βράδυ στὸ χέρι, χλωμὸς ἀπ' τὴν ταραχὴ: «Σοφία Ἄντρέγιεβνα, ἡ κατάστασις γιὰ μένα ἔγινε πιά ἀνυπόφορη...». Οἱ μεθυστικὰς βδομάδες τῶν ἀρραβῶνων τους. Τὸ φθινόπωρο 1862, οἱ γάμοι τους. Βροχερὴ, μελαγχολικὴ μέρα, ποὺ θὰ ἴφηνε τὴ Μόσχα, γιὰ νὰ ζήσει σαράντα ὀκτὼ σχεδὸν χρόνια στὴν ἐξοχὴ. Ἡ μεγάλη ἀδελφὴ, ἡ Τάνια, λιποθυμᾶ, δὲ θέλει νὰ τὴν ἀποχωριστεῖ. Ὁ Πέτια, ὁ μικρὸς ἀδελφός, χύνει δάκρυα. Πατέρας καὶ μητέρα ὑπομένουν μ' ἀρχοντικὴ ἀξιοπρέπεια τὴ σκηνή. Ἐξω, κάτω ἀπ' τὴν πυκνὴ βροχὴ, τ' ἄλογα τῆς καρέτας περιμένουν τὸ ζευγάρι χτυπώντας τὶς ὀπλὰς τους πάνω στὸ λιθόστρωτο. Μπαίνουν στ' ἀμάξι. Ὁ Λέον Νικολάγιεβιτς μὲ μιὰ δεσποτικὴ χειρονομία κλείνει τὴν πόρτα. Καὶ νὰ τους ποὺ τρέχουν μέσ' στὴ βροχὴ, δυὸ ἄγνωστοι ἐνωμένοι ἀπ' τοὺς ἀνθρώπους πρὸς τὸ ἄγνωστο μέλλον, ἀπ' ὅπου θὰ τοὺς χωρίσει ὁ θεός. Ὅσο περνοῦν ἀπ' ἀπόκεντρος συνοικίαις τραβώντας γιὰ τὴν ὑπαιθρο, ἡ Σόνια κλαίει ἤρεμα, μὲ κοριτσιίστικη ἀπελπισία, πνιχτά, ἐνῶ ὁ Λέον Νικολάγιεβιτς τὴ σφίγγει πάνω του συγκινημένος: «Εἶμαι ἓνας ἔρημος ἄνθρωπος, τῆς ψιθυρίζει κάποια στιγμὴ βάζοντας τὰ δάχτυλά του ἀνάμεσα στὰ δικά της: Θὰ ἴμαι ἡ μάνα σου κι ὁ πατέρας σου, Σόνια, μὴν κλαῖς... Ἐλα πιὸ κοντά. Πᾶμε νὰ ριζώσουμε στὴ γῆ τοῦ παπποῦ μου. Θὰ κάνουμε παιδιὰ. Θὰ σὲ φροντίζω σὰν τὴ γῆ μου...». Κοιτάζει τὰ μικρά, γαλανὰ μάτια του, ποὺ φωσφορίζουν μέσα στὶς δασὲς του κόγχης. Γιὰ κάμποσα χρόνια τὰ ἴδια χεῖλη θὰ τῆς ψιθυρίζουν: «Εἶσαι τὸ μισὸ τῆς ψυχῆς μου καὶ τοῦ κορμιοῦ μου». Ὑστερα ἀπὸ λίγο, θὰ ποῦν: «Εἶσαι ἡ ἀρρώστεια μου». Κι ὕστερα ἀπὸ λίγο. «Θέλω νὰ χωρίσουμε. Δὲν μπορῶ νὰ ζῶ ἔτσι». «Εἶμαι γι' αὐτὸν ἓνα ἀντικείμενο, ποὺ μὲ περιφρονεῖ, ὅταν δὲν τοῦ χρειάζεται γιὰ τὴν ἀπόλαυσή του...», θὰ γράφει μιὰ μέρα στὸ ἡμερολόγιό της, ἡ ἀδιόρθωτη ρωμαντικὴ.

Κάποιο πρῶτ' ἡ Σοφία Ἄντρέγιεβνα, ξεφεύγοντας ἀπὸ τὰ βλέμματα τῶν δικῶν της, πέρασε τὸ ξύλινο καγκέλωμα, μπῆκε στὸν κηπάκο κι ἔφθασε ὡς τὸ παράθυρο, ὅπου πίσω του, λίγα μέτρα, νά: χαροπάλευε ὁ ἄντρας της! Ἄγγιξε, μάλιστα, τὸ

τζάμι· και πάνω στην άχνή του επιφάνεια τὰ νευρικά της δάχτυλα γράψανε τ' αρχικά: «Λ.Ν.». Ἀνασηκώθηκε στὶς μύτες· τέντωσε τὸ λαιμό· ἀκόμη λίγο, ἀκόμη λίγο. Μὰ οἱ κουρτίνες κρύβουν τὸ ἀγαπημένο πρόσωπο ἐκείνου, ποῦ στάθηκε τὸ πάθος της.

Τὴ φέρανε λιπόθυμη στὸ βαγόνι της. Γιὰ δυὸ μέρες, δὲ δεχόταν νὰ φάει τίποτε. Στούς δημοσιογράφους, ποῦ καταφέρανε νὰ τὴν πλησιάσουν εἶπε:

— Δὲν ξέρω τί εἶναι τὸ πιὸ ἐπικίνδυνο αὐτὴ τὴ στιγμή στὴν κατάσταση ποῦ βρίσκεται ὁ ἄντρας μου· κατὰ τὴ γνώμη μου, ἂν μ' ἔβλεπε, θὰ ἤρεμοῦσε. Μοῦ εἶπανε πῶς, ὅταν μὲ θυμήθηκε, τὸν πιάσανε λυγμοί: «Πολλὰ βάρη πέσανε στοὺς ὤμους τῆς Σόνιας, ψιθύρισε στὴν Τάνια μου. Ἀσκημα τακτοποιήσαμε τίς δουλειές μας...».

* * *

Στὸ μεταξύ, ἡ εἶδηση πῶς ὁ δάσκαλος τῆς Γιασνάγια Πολιάννα πέθαινε στὸ σταθμὸ τοῦ Ἀστάποβο, ἀναστάτωσε τὴν Ἁγία Ρωσία. Φοιτητές, ἐπαναστάτες, διανοούμενοι, πολιτικὲς ὀργανώσεις, σωματεῖα, προσωπικότητες στέλνανε τηλεγραφήματα στὴν οἰκογένειά του ἐκδηλώνοντας τὴ συμπάθειά τους, τὴν ἀγωνία τους. Δυὸ ἄγνωστοι μαθητές του τηλεγράφησαν: «Ἐλα κοντά μας. Σοῦ διαθέτουμε σπίτι. Ἔργασία καὶ ἀγάπη». Ἡ Κυβέρνηση, ποῦ φοβήθηκε μήπως ὅλα αὐτὰ καταλήξουν σὲ καμιὰ στάση, ἔδωσε διαταγὴ στὸ διοικητὴ τῆς σιδηροδρομικῆς ἀστυνομίας, στρατηγὸ Λβόφ, νὰ πάρει τὰ μέτρα του. Σὲ λίγο, φθάσανε στὸ Ἀστάποβο χωροφύλακες καὶ μυστικοί. Μὰ ἡ ἀτμόσφαιρα εἶτανε τόσο ἤρεμη μέσα στὴ θλίψη της. Κι οἱ ἀτμομηχανὲς ἀκόμη παύανε τὰ σφυρίγματά τους, ὅταν μπαίνανε στὸ σταθμό...

Στὶς 4 Νοεμβρίου, τὸ πρωτὶ, ὁ ἄρρωστος χειροτέρεψε. Ἄνοιξε μὲ κόπο τὰ μάτια του κι ἔριξε ἓνα γλυκὸ βλέμμα στὸ μυστικισύμβουλό του, τὸν Τσερκώφ:

— Αἰσθάνομαι πῶς θὰ πεθάνω, τοῦ εἶπε. Μὰ μπορεῖ κι ὄχι. Κι' ὕστερα ἀπὸ μερικὲς ἀκατάληπτες φράσεις: Πρέπει νὰ κάνω ἀκόμη μιὰ προσπάθεια...

Κι ἄρχισε νὰ κλαίει.

Τότε, τηλεγράφησαν στὴ Μόσχα νὰ ῥθει ὁ καθηγητὴς Μπέρικενάιμ. Ὅλη τὴ μέρα ὁ Τολστόη παραμιλοῦσε. Ἄλλοτε πάλι ἔπιανε κουβέρτα μὲ ἤρωες τῶν ἔργων του: Μὲ τὴν Κίτυ καὶ τὸν Λέβιν τῆς «Ἄννα Καρένινα»· μὲ τὸν Πέτρο Μπεζούκωφ, τὴν Νατάσα, τὸν Ἀντρέϊ Μπαλκόνσκη τοῦ «Πόλεμος καὶ Εἰρήνη». Ἡ Ἀλεξάνδρα τρόμαξε σὰν τὸν εἶδε νὰ κουνᾷ μιὰ στιγμή τὰ δάχτυλά του, νὰ πιάνει τὴν κουβέρτα του ἀπ' τὴν ἄκρη της καὶ νὰ τὴν στριφογυρίζει ρουλό, γιατί θυμήθηκε πῶς τὸ ἴδιο εἶχε κάνει κι ἡ ἀδελφὴ της, ἡ Μαρία, ὅταν ψυχομαχοῦσε.

Κάποια στιγμή ὁ Τολστόη ἔμεινε ἀκίνητος, μὲ τὸ βλέμμα σφηνωμένο στὸ κενό:

— Τί εἶν' αὐτὸ ἐκεῖ; ρωτᾷ τὸ γιατρὸ Μακοβίτσκη.

— Ἡ κουβέρτα, τοῦ ἀποκρίνεται ὁ τσέχος.

— Καὶ πὺ ἐκεῖ;

— Τὸ κρεβάτι σας ..

—“Α! μάλιστα, τώρα πολὺ καλὰ... ἔκανε ἀνακουφισμένος.

“Ὅσο βράδιαζε, ἡ κατάστασή του χειρότερευε. Τὸν ἔπιασε ἕνας ἀσταμάτητος λόξυγγας καὶ τὸ παραμιλητὸ κράτησε ὅλη τὴ νύχτα. Κάμποσες φορές φώναξε τὸ γιατρὸ Νικίτιν καὶ τοῦ ὑπαγόρευε κάτι. Μόλις κατάφεραν νὰ ξεχωρίσουν, ἀνάμεσα στ’ ἀκατανόητα λόγια του, τὶς φράσεις: «Θέλω τὰ ἔργα μου...». Ἡ Ἄλεξάνδρα πρότεινε, τότε, στὸν Τσερκὼφ νὰ τοῦ διαβάσει κάτι ἀπ’ τὴν Ἁγία Γραφή. Κι ὁ ἄρρωστος ἠσύχασε.

Προνοητικὴ ἀπ’ τὴν ἀρχὴ τῆς ἀρρώστειας του, ἡ Ἐκκλησία, ἐπιθυμώντας — ἔστω καὶ τὴν τελευταία στιγμή — νὰ ξαναφέρει κοντὰ της τὸν ἄσωτο υἱό, πὺ ἡ διάστασή του μαζί της εἶχε τόσο εὐνόησει τὸν ἀντικληρικὸν ἀγώνα στὴ Ρωσία, ἔστειλε στὸν Τολστόη τοῦτο τὸ τηλεγράφημα: «Ἀπὸ τὴν πρώτην στιγμὴν τῆς ἀποσχίσεώς σας ἀπὸ τὴν Ἐκκλησίαν, παρακαλῶ ἀδιακόπως καὶ προσεύχομαι εἰς τὸν Κύριον νὰ σᾶς ἐπαναφέρῃ εἰς τὸν κόλπους της. Πιθανὸν νὰ ἐμφανισθῆτε ἐνώπιον τοῦ δικαστηρίου Του. Σᾶς ἐξορκίζω, ἐσᾶς, ἀσθενῆ, νὰ συμφιλιωθῆτε μὲ τὴν Ἐκκλησίαν καὶ τὸν ὀρθόδοξον ρωσικὸν λαόν. Εἶθε ὁ Κύριος νὰ σᾶς εὐλογῆ καὶ νὰ σᾶς περιβάλλῃ ὑπὸ τὴν ἀγίαν σκέπην Του».

Μητροπολίτης Ἁγίας Πετρούπολεως
καὶ Λαδόγας: Ἄντωνιος

“Ὅπως εἶταν ἐπόμενο, τὸ τηλεγράφημα δὲν εἶχε ἀπάντηση, γιατί ἡ οἰκογένειά του δὲν ἄφησε ν’ ἀνακοινωθεῖ στὸν ἄρρωστο. Ἡ Ἱερὰ Σύνοδος, ὅμως, δὲν ἀπογοητεύτηκε. Σκέφτηκε, μάλιστα, πὺς ὁ στάρετς Ἰωσήφ, τῆς μονῆς Ὀπτίνα, πὺ διατηροῦσε φιλία μὲ τὸ μεγάλο γέρο καί, συχνά, ὅταν φιλοξενιόταν στὴ Γιασνάγια Πολιάννα, συζητοῦσε ὄρες μαζί του θέματα θεολογικά, θά ’ταν ὁ κατάλληλος γιὰ μιὰ τόσο λεπτὴ ἀποστολή. Καὶ τοῦ ἔδωσε ἐντολὴ νὰ τρέξει στὸ Ἀστάποβο. Μὰ ὁ στάρετς Ἰωσήφ εἶταν ἄρρωστος, γι’ αὐτὸ πῆγε στὴ θέση του ὁ ἠγούμενος Βαρσονόφιος μὲ τὴν ἄγια μετάληψη.

Ἐφθασε βράδῳ στὸ Ἀστάποβο ὁ ἠγούμενος. Οἱ γιατροὶ ὅμως δὲν τὸν ἄφησαν νὰ πλησιάσει στὸ δωμάτιο τοῦ ἀρρώστου, ἀφοῦ γιὰ τὸν ἴδιο λόγο κρατοῦσαν μακριὰ τὴ γυναίκα του. Ὁ Βαρσονόφιος δὲν ἔχασε τὸ θάρρος του. Ζήτησε νὰ δεῖ τὴν Ἄλεξάνδρα. Ἐκεῖνη, ἀποφεύγοντας μιὰ συνάντηση μαζί του, τοῦ ἔστειλε ἕνα γραμματάκι, ὅπου, ἀφοῦ ζητοῦσε νὰ τὴ συγχωρήσει γιατί ἔπρεπε νὰ μείνει στὸ προσκέφαλο τοῦ ἀρρώστου, τοῦ γνῶριζε τὴν ἀπόφαση τῆς οἰκογένειάς της νὰ σεβαστεῖ τὶς ἐπιθυμίες τοῦ πατέρα της, ὅποιες καὶ νᾶταν...

‘Η κατάσταση όμως του δασκάλου είχε χειροτερέψει τόσο πολύ, που δέν μπορούσε πιά νά γίνει λόγος για ἐπιθυμίες του ..

Στις 5 Νοεμβρίου, όπου ἔφθασε ὁ καθηγητής Μπέρκενάιμ, βρῆκε τὸν Τολστόη σὲ κατάσταση ἀπελπιστική. Στὸ συμβούλιο, πού ἔγινε μαζὺ μὲ τοὺς ἄλλους γιατροὺς μέσα στὸ βαγόνι τῆς Σοφίας Ἀντρέγιεβνας, ἀποφάσισαν νά φέρουν στὸ Ἀστάποβο ἀκόμη δυὸ παθολόγους. Τὸν Στουρόσκη καὶ τὸν Οὔσωφ. Ὅλη τῆ μέρα ὁ ἄρρωστος τὰ ἔβαζε μαζὺ τους, πού τὸν ἐνοχλοῦσαν μὲ τὸ νά τοῦ ἀλλάζουν κρεβάτι καὶ νά τοῦ παίρνουν τῆ θερμοκρασία του. Ὑστερα ἠσύχαζε, τοὺς εὐχαριστοῦσε γιὰ τὶς φροντίδες τους καὶ ψιθύριζε μὲ τρυφερότητα στὸ γιατρὸ Μακοβίτσκη: «Ἀγαπημένε μου Ντουσάν, ἀγαπημένε μου Ντουσάν...».

Τὸ πρῶτὸ φθάσανε οἱ γιατροὶ Στουρόβσκη καὶ Οὔσωφ. Ὁ Τολστόη, πού τοὺς ἀναγνώρισε, ψιθύρισε: «Τί καλοὶ ἄνθρωποι!». Κατὰ τὶς δύο ὅμως τ’ ἀπόγεμα, ἔπαθε μιὰ καρδιακὴ κρίση, πού κράτησε εἴκοσι λεπτά. Ὑστερα, ἔπεσε σὲ λήθαργο. Ἡ Τατιάνα τοῦ ἔπιανε τὸ χέρι. Κάποτε μισάνοιξε τὰ μάτια, τὴν κοίταξε καὶ ψιθύρισε: «Ἴδου τὸ τέλος, ἴδου τὸ τέλος. Δὲν εἶναι τίποτε ..». Κι ἄρχισε νά φωνάζει τὴν πεθαμένη κόρη του: «Μάσα, Μάσα...». Ξαφνικά, τινάχτηκε καὶ σχεδὸν κάθησε στὸ κρεβάτι. Ἡ Ἀλεξάνδρα, τρομαγμένη, τὸν ρώτησε, ἂν ἤθελε νά τοῦ ἀλλάξει προσκέφαλο.

—Ὅχι, τῆς ἀποκρίθηκε μὲ μιὰ νευρικὴ κίνηση τοῦ κεφαλιοῦ: Σᾶς παρακαλῶ ὅμως, νά θυμηθεῖτε, πὼς ὑπάρχουν πλῆθος ἄνθρωποι σὲ τούτη τῆ γῆ ἐκτὸς ἀπὸ τὸν Λέοντα Τολστόη, κι ἐσεῖς δὲν κάνετε ἄλλο ἀπ’ τὸ ν’ ἀσχολεῖσθε μαζὶ μου...

Ξανάπεσε στὸ προσκεφάλι, ἐξαντλημένος ἀπ’ τὴν ταραχὴ. Ἡ μύτη καὶ τὰ χέρια του γίνανε κυανωπά: ἡ καρδιά του δυσκολευότανε, μόλις ἀκούονταν οἱ παλμοὶ του. Τοῦ πέρασαν μιὰν ἔνεση καμφορᾶς καὶ τοῦ δῶσανε ὀξυγόνο. Εἶτανε τόση ἡ ἐξάντλησή του, πού δὲν τόλμησαν νά τὸν μετακινήσουν γιὰ νά τοῦ ἀλλάξουνε σκεπάσματα. Ὡστόσο ὁ γιατρὸς Νικίτιν τὸν παρακάλεσε νά μὴν ἐπιμείνει.

— Καλά, κάνετε ὅπως σᾶς ἀρέσει... τοῦ ἀποκρίθηκε χαμογελαστά.

Ζήτησε τὸ γιό του, τὸ Σέργιο. Κι ὅταν ἐκεῖνος πλησίασε στὸ κρεβάτι του, κάνοντας μιὰ προσπάθεια ψιθύρισε:

— Σέργιε, ἀγαπῶ τὴν ἀλήθεια! Πολύ... Ἀγαπῶ τὴν ἀλήθεια...

Εἶταν τὰ τελευταῖα λόγια του.

Ἐξω, στὴν ἀποβάθρα τοῦ σταθμοῦ, στὰ γραφεῖα, μέσ’ στὰ βαγόνια, στὸ μπάρ, τὸ πλῆθος ὀλοένα πύκνωνε προσπαθώντας νά μάθει νεώτερα γιὰ τὴν κατάσταση τοῦ μεγάλου ἄρρωστου, ἐνῶ μέσ’ στὸ τηλεγραφεῖο οἱ ἀπεσταλμένοι τοῦ Τύπου ἠλέκτριζαν τὴ διεθνῆ ἀγωνία μὲ τὶς ἀνταποκρίσεις τους. Πρὸς τὸ βράδυ, εἶχαν φτάσει πολλὲς προσωπικότητες ἀπ’ τὴν Πετρούπολη: Ἐπιστήμονες, ἄνθρωποι τοῦ πνεύ-

ματικοῦ κόσμου, καλλιτέχνες, διπλωματικοί. Κι ἡ Ἐκκλησία, πού ἔνιωθε νὰ παίξει ρόλο κομπάρσου στὴ σκηνὴ τοῦ Ἀστάποβο, ἄρχισε τώρα νὰ γίνεται νευρική. Τὰ τελευταῖα χρόνια, ὁ Τολστόη εἶταν ἓνας μεγάλος ἐχθρὸς της, γι' αὐτὸ ἔπρεπε, τουλάχιστον τώρα, στὶς ὥρες τῆς σωματικῆς ὀδύνης του, νὰ τὸν νικήσει ἀποσπώντας, ἔστω, μιὰν ἀόριστη ὁμολογία πίστεως ἀπ' τὰ παραμιλητά του. Ὁ Τολστόη ἔπρεπε μὲ κάθε τρόπο νὰ πεθάνει χριστιανός! Ὁ ἐπίσκοπος τῆς Ταμπόφ, Κύριλλος, ἔστειλε ἓνα τηλεγράφημα στὸν ἄρρωστο ἐξορίζοντάς τον νὰ γυρίσει στὴν ποίμνη τῆς Ὁρθοδοξίας. Κι ἐνῶ εἶχε βεβαιώσει τοὺς δημοσιογράφους πὼς δὲν σκόπευε νὰ πάει στὸ Ἀστάποβο, παρακαλοῦσε τὴ διεύθυνση τῶν σιδηροδρόμων Ριαζάν-Οὐράλ νὰ συνδέσει τὸ προσωπικό του βαγόνι μ' ἓναν συρμὸ τῆς γραμμῆς. Ὁ ἐπίσκοπος τοῦ Μιχαήλωφ, Ἰσίδωρος, ἔστειλε, μὲ τὴ σειρά του κι αὐτὸς στὸν Τολστόη ἓνα μεγάλο τηλεγράφημα. Πιὸ δυναμικὸς ὁ ἐπίσκοπος τῆς Τούλας καὶ τοῦ Μπέλεφ, ἔφθασε χωρὶς ἀναβολὲς στὸ Ἀστάποβο. Μὰ ὅλοι τους βρίσκανε ἀκατάβλητη καὶ μαζὶ νόμιμη τὴν ἄμυνα τῆς οἰκογένειας Τολστόη καὶ τῶν γιατρῶν.

Στὶς 6 Νοεμβρίου, τὸ βράδυ, ἔπιασε τὸν ἄρρωστο ἓνας ἀσταμάτητος λόξυγγας μ' ἐξήντα σπασμούς στὸ λεπτό. Κάθε φορὰ πού ἐρεθιζότανε, πηδοῦσε ἀπ' τὸ κρεβάτι κι ἤθελε νὰ φύγει. Γιὰ νὰ τὸν καταπραῦνουν τοῦ πέρασαν μιὰ μορφίνη... Λίγο ἀργότερα, τὸ πρόσωπό του ἄρχισε νὰ παίρνει ἔκφραση αὐστηρῆ, οἱ παλμοὶ του εἶταν ἀνεπαίσθητοι, ἡ ἀναπνοή του ἀσθματική. Ἔμενε ἀκίνητος. Τοῦ φώναζαν: «Λέον Νικολάγιεβιτς». Ἀπάντησε μ' ἓνα μουρμούρισμα. Τοῦ δώσανε κι ἤπιε λίγο νερό. Ἐξῶ ἔβρεχε μιὰ ἀσταμάτητη, καταθλιπτικὴ βροχή. Στὶς 5 καὶ 20' τὸ πρωτὶ, 7 Νοεμβρίου, ἀποφασίσανε νὰ φωνάξουν τὴ γυναίκα του.

Ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα μπῆκε στηριγμένη στὸ γιατρὸ Οὐσωφ — ἴσια, ἀμίλητη, σὰν ὄνειροπαρμένη. Πλησίασε τὸ μελλοθάνατο, ἔσκυψε, φίλησε τὸ μέτωπό του. Τὰ δάχτυλά της γύρεψαν κάποια τρυφερὴ ἀντίσταση στὸ χᾶδι της, χάθηκαν μέσα στοὺς βᾶτους τῆς γενειάδας του, στὰ μάγουλα, γύρω ἀπὸ τὰ ρόδινά του αὐτιά. Μὰ παντοῦ κενὸ καὶ σιωπῆ.

— Λέον, ἀγαπημένε μου Λέον, ἄντρα μου... ἀκούστηκε νὰ ψιθυρίζει: Νὰ πού εἴμαστε πιά μόνοι, νὰ πού εἴμαστε πιά μόνοι. Τί ἔχεις νὰ μοῦ πεῖς;...

Φοβήθηκαν πὼς θὰ ἔχανε τὴν ψυχραιμία της καὶ τὴν πῆραν ἀπὸ κοντά του. Κάποια ὅμως στιγμή, πού οἱ ἄλλοι σιγομιλοῦσαν στὴν πρώτη κάμαρα, ξέκλεψε καὶ ξαναμπῆκε στὸ δωμάτιο. Τώρα εἶταν οἱ δύο τους, μόνοι. Στάθηκε μακριά του, ἀκούμπησε στὸν τοῖχο καὶ τὸν κοίταξε ἀμίλητη, μὲ τοὺς ὤμους πεσμένους, νικημένη ἀπὸ τὴν τύψη καὶ τὴν ταραχή. Ὁ γέρος μισάνοιξε τὰ μάτια, γυρόφερε ἓνα βλέμμα πάνω της, σ' ὅλο τὸ μάκρος τοῦ τοίχου, ὅπου ἀκουμποῦσε. Μὰ δὲν τὴν ἀναγνώρισε. Κάποια στιγμή ἔγειρε τὴ ράχη του, μὲ τὸ ἀριστερὸ γόνατο ἔξω ἀπ' τὰ σκεπάσματα

καί τῇ δεξιᾷ κνήμη τεντωμένη. Βογγοῦσε ἡρεμα. Τὸ δεξί του χέρι κινήθηκε πάνω στοῦ σεντόνι. Τὸ μικρό του δάχτυλο, ὁ δείκτης καί τὸ μεγάλο σφίχτηκαν τὸ ἓνα πάνω στ' ἄλλο ἐλαφρά. «Γράφει!»), ψιθύρισε ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα καί τὰ δάκρυα μούλιασαν πάλι τὰ σβησμένα μάτια της.

Ὁ Τολστόη ἀγωνιζότανε ἡρεμα μὲ τὸ θάνατο. Οἱ ὄροι κι οἱ ἐνέσεις μάταια προσπαθοῦσανε νὰ παρατείνουν μιὰ ζωὴ, πού ὁ θεὸς τὴν εἶχε πιά κλείσει. Ὁ γιατρός Μακοβίτσκη, θέλοντας νὰ βεβαιωθεῖ ἂν ὁ ἄρρωστος εἶχε χάσει ὀλότελα τὶς αἰσθήσεις του, ἔφερε στοῦ στόμα του ἓνα ποτήρι νερό.

— Λέον Νικολάγιεβιτς, βρέξτε τὰ χεῖλη σας... τοῦ εἶπε.

Ὁ Τολστόη μισάνοιξε τὸ στόμα καί πῆρε μιὰ γουλιὰ.

Γύρω του, σάν ἓνας χορὸς πού τοῦ εἶχε κοπεῖ ἀπ' τὴ συγκίνηση ἢ μιλιὰ, κόρες καί γιοί, μὲ κορυφαίους ἀνάμεσα τοὺς πέντε γιατρούς, παρακολουθοῦσανε σταγόνα-σταγόνα τὴ ζωὴ νὰ φεύγει ἀπ' τὴν κλεψύδρα της.

Κατὰ τὶς ἔξη, ὁ σφυγμὸς του ἔπεσε ὀλότελα.

— Ἀφήστε με κοντὰ στὸν ἄντρα μου! φώναζε ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα. Ἐσκυψε πάνω του, ἔκανε τὸ σταυρό της· κι ἐνῶ τοῦ χεῖδευε τὸ πρόσωπο, μὲ τ' ἄλλο χέρι της σκούπιζε τὰ δάκρυα: Ψυχὴ μου, ζωὴ μου, τώρα εἶναι ἡ σειρά μου. Τί θὰ κάνω, Λέον, χωρὶς ἐσένα;

Ὁ Λέον Νικολάγιεβιτς πῆρε μιὰ βαθειὰ ἀναπνοή. Καί τὸ κορμί του ἀναπαύτηκε γιὰ πάντα.

Ὁ γιατρός Μακοβίτσκη πλησίασε καί ἄγγιξε τὸ μέτωπό του, σ' ἓνα τελευταῖο ἀποχαιρετισμό. Μὰ εἶχε ἀργοπορήσει.

Εἶταν 6 καί 5', 7 Νοεμβρίου 1910.

Μονομιᾶς ὁ πιανίστας Γκόλντενβάιτσερ ἄνοιξε τὸ παράθυρο. Στὸ σταθμὸ εἶχε ἡσυχία. Ἐνα ἐμπορικὸ τραῖνο ἔμπαινε χωρὶς νὰ σφυρίζει ἐκείνη τὴ στιγμή. Πέρα, τὸ χωριό, κοιμόταν μὲς' στὴν ὀμίχλη. Ἡ ὑγρασία κολλοῦσε στὰ ροῦχα, εἶχε σχεδὸν μουσκέψει τὸ χῶμα κι ἔπεφτε στάλες-στάλες ἀπ' τὰ κλαδιά.

— Πέθανε! εἶπε μὲ λυγμοὺς στοῦ πληθὸς πού ἔτρεξε κοντὰ του.

Ἡ φλόγα ἑνὸς ἀναμμένου κεριοῦ τρεμόπαιζε πίσω ἀπὸ κάποιο παράθυρο· μιὰ ἀπόπνοια λιβανιοῦ ξεχύθηκε στὸν ὑγρὸ ἀέρα. Καί, τότε, μὲς' στὴ μακάβρια ἡσυχία, τὸ ἐμπορικὸ τραῖνο, πού εἶχε μπεῖ ἀθόρυβα στοῦ σταθμοῦ, ἔβγαλε μιὰ στριγγιὰ σφυριγματιὰ, ταραζώντας τὴν πρωϊνὴ ἀτμόσφαιρα σὰ θρῆνος. Ὅλοι κρατοῦσαν τὰ μαντήλια τους καί κλαίανε.

Σὲ λίγα τέταρτα τῆς ὥρας, ἡ εἶδηση τοῦ θανάτου εἶχε μεταδοθεῖ σ' ὅλη τὴ Ρωσία.

Ἡ μυρουδιά τῆς φορμαλίνης, ἀνακατεμένη μετὰ τὸ λιβάνι, ἔκανε πνιγηρὴ τὴν ἀτμόσφαιρα μέσα στὸ κόκκινο σπιτάκι. Ἄνοιξαν τὰ παράθυρα. Ἐνας ἀπ' τοὺς γιουὺς τοῦ δάσκαλου ἔσκυψε στὸ πλῆθος, ποὺ εἶχε πλημμυρίσει τὴν αὐλή, κι εἶπε πῶς, σὲ λίγο, ὅποιος ἤθελε μπορούσε νὰ προσκυνήσει τὸ νεκρὸ.

— Περιμένετε λίγο, παρακάλεσε ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα τοὺς γιατρούς: Μπορεῖ ἀκόμα νὰ ζεῖ. Μὴ βιαζόσαστε τόσο... Τὴν ἀκούσανε νὰ ψιθυρίζει: «Ψυχὴ μου, φίλε μου, ἀγάπη μου, ζωὴ μου...».

Ντύσανε τὸ νεκρὸ μετὰ καθαρὰ ἀσπρόρουχα καὶ τοῦ φόρεσαν τὴν ἀγαπημένη του φορεσιά: γκριζο πανταλόνι, σκούρα ρούσικη μπλούζα, κάλτσες μάλλινες, παντοφλες ζεστές. Τὸ κεφάλι του ἀκουμποῦσε σὲ δυὸ προσκέφαλα· τὸ ἓνα, τὸ μικρότερο, πάνω ἀπὸ τ' ἄλλο. Τὰ χέρια του μετὰ τεντωμένα τὰ δάχτυλα, λιπόσαρκα, μελαχρινὰ μένουν σταυρωμένα πάνω στὸ στέρνο. Ἐνα σεντόνι σκεπάζει τὸ κοντόφαρδο σῶμα ὡς τὴ μέση. Τὸ βαθουλιασμένο πρόσωπό του μετὰ τὰ πεταχτὰ μῆλα ἔχει ξεροσκάσει ἀπ' τὴν ἀγωνία καὶ τὸν πυρετό. Ἡ γενειάδα μετὰ τὴν πρασινισμένη τῆς οὐγία — ποὺ ἀπὸ πολὺ νέος τὴν εἶχε ἀφήσει σὰ μάσκα γιὰ νὰ τοῦ κρύβει τὸ χωριάτικο πρόσωπο — στέκει τώρα ἀσάλευτη, ἀφοῦ ὁ ἄνεμος τῆς ζωῆς, ποὺ ἔβγαине ἀπ' τὶς σπηλιὲς τῶν ρουθουινῶν καὶ τὴν ἀνέμιζε σὰ λάβαρο, ἔπαψε πιά νὰ πνέει. Τὰ μάτια του κάτω ἀπ' τὰ πεσμένα τους βλέφαρα — αὐτὰ τὰ μικρά, στραφτερά, γαλανὰ μάτια στὶς βαθουλωτὲς κόγχες τους, ποὺ τὸ βλέμμα τους τὸ τρώμαξε ἓνας Γκόρκι κι ἓνας Τουργκέ-νιεφ, «ποὺ σὰ φλεγόμενο βλῆμα διαπερνᾷ ὅλους τοὺς θώρακες τῆς προσποίησης καὶ σὰ διαμάντι κόβει ὅλα τὰ κρύσταλλα», ὅπως ἔγραψε ὁ Γσβάιχ, εἶναι σχεδὸν κρυμμένα κάτω ἀπ' τὶς ξερόριζες τῶν φρυδιῶν. Ἡ μύτη, ἡ πλατσουδερὴ χωριάτικη μύτη του, ἔχει κι αὐτὴ μικρύνει. Μὰ τὸ καμπύλο μέτωπο, ποὺ τὸ χωρίζουν στὰ κάτω δυὸ βαθειὰς ρυτίδες, διατηρεῖ ὅλη του τὴ μεγαλοπρέπεια. Τὰ σαρκώδη φιλήδονα χεῖλη εἶναι μετὰ πείσμα σφιγμένα, σὰ νὰ κρατοῦν μονάχα γιὰ τὸ θεὸ του τὸ μυστικόν. Στὴν αὐστηρὴ ἔκφραση τοῦ προσώπου του, σὰν μιὰ ἀντίθεση — ἡ μοιραία κι ἐδῶ ἀντινομία, ποὺ τὸν βασάνισε σ' ὅλη του τὴ ζωὴ — ἡ πατριαρχικὴ γενειάδα δίνει τὸν τόνο τῆς τρυφερῆς ἀγαθότητος ἐνὸς παππούλη...

Κατὰ τὶς ἐννιά τὸ πρωτὶ ἄφησαν τὸν κόσμον νὰ τὸν προσκυνήσει. Χωρικοὶ ἀπ' τὰ γύρω χωριά, ἀντιπρόσωποι τῆς μοσχοβίτικης κοινωνίας, προσωπικότητες, ὑπάλληλοι τῶν σιδηροδρόμων, σχολιαρόπουλα, ἐργάτες, γέροι, γριές, παιδιά, κουρελιῆδες μπαίνανε μετὰ τάξη στὸ ξύλινο σπιτάκι, γονάτιζαν εὐλαβικὰ μπροστὰ στὸ σιδερένιο κρεβάτι καὶ φιλοῦσαν τὸ χέρι καὶ τὸ μέτωπο τοῦ μεγάλου γέρου.

Μέσα ἀπ' τὸ πλῆθος, ποὺ παραληροῦσε ἀπὸ ἐθνικὸ πένθος, πρώτη ἡ ἰντελιγέντσια τοῦ Ἀστάποβο βρῆκε τὴν ψυχραιμία τῆς γιὰ τὸ τελευταῖον χρέος: Ὁ δάσκαλος, ὁ ἀγρονόμος, ὁ τοπικὸς νοσοκόμος φέρανε τὸ πρῶτον στεφάνι. Εἶταν καμω-

μένο από ελατόκλωνα και χρυσάνθεμα και πάνω στη λευκή ταινία του είχε γραμμένη τη φράση: «Στὸν Ἀπόστολο τῆς ἀγάπης». Τὸ δεύτερο στεφάνι τὸ ἔφερε ἡ ἐγγονούλα τοῦ ποιητῆ Ντέλβιν. Εἶταν ἀπὸ τεχνητὰ ἄνθη κι ἡ ταινία του ἔγραφε: «Στὸν μεγάλο παπποῦ». Οἱ σιδηροδρομικοὶ εἶχαν σκεπάσει ὅλο τὸ κρεβάτι μὲ ελατόκλαδα. Πλάι στὸ προσκεφάλι, ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα, τυλιγμένη σ' ἓνα μαῦρο πέπλο, κρατᾶ τὸ ζεστὸ ἀκόμη χέρι τοῦ ἀντρός της καὶ κλαίει, κλαίει...

Κάπου τρεῖς χιλιάδες πρόσωπα μπῆκαν καὶ γονατίσανε μπροστά στὸ σιδερένιο κρεβάτι. Παρέες-παρέες κατέβαιναν οἱ χωρικοὶ ἀπ' τὰ γύρω χωριά. Τὰ σχολιαρόπουλα φλυαροῦσαν στὶς γωνιές σὰν τρομαγμένα σπουργίτια. Πολλοὶ γονεῖς εἶχαν φέρει τὰ παιδιὰ τους ὡς τὸ σιδερένιο κρεβάτι, γιὰ νὰ θυμοῦνται σ' ὅλη τὴ ζωὴ τους τὸ μεγάλο ὑπερασπιστὴ τῶν ταπεινῶν. Μιὰ φήμη ἄρχισε νὰ κυκλοφορεῖ ἀνάμεσα στοὺς μουζίκους, πὼς τάχα δὲν εἶχε πεθάνει ὁ «γέρος», μὰ πὼς κοιμήθηκε, γιὰ νὰ ξυπνήσει ὅταν στὸν κόσμο βασιλέψει ἡ ἀγάπη καὶ ἡ δικαιοσύνη...

Κάποια στιγμή, ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα ἄφησε τὸ προσκέφαλο τοῦ νεκροῦ. Τὴν εἶδαν νὰ βγαίνει ἔξω. Πέρασε σὰν ὑπνοβάτης, μὲ βῆμα ἀργὸ μὰ σταθερό, ἀπὸ τὴν ἀποβάθρα, χωρὶς νὰ δώσει προσοχὴ στὶς χιλιάδες τὰ βλέμματα ποὺ τὴν ἀκολουθοῦσαν καὶ μὲ τὸ κεφάλι ψηλά, χήρα πιά, ζωντανὸ κειμήλιο ἡ ἴδια μιᾶς ἐθνικῆς δόξας, ἀνέβηκε στὸ βαγόνι της.

Κατὰ τὸ μεσημέρι, τὸ πλήθος, ποὺ εἶχε βεβαιωθεῖ πιά πὼς δὲ θὰ γινόταν ἡ ἱερολογία, μαζεύτηκε ἔξω ἀπ' τὸ κόκκινο σπιτάκι. Μὲ πρωτοψάλτες χωριάτες καὶ σιδηροδρομικοὺς, ἄρχισαν νὰ ψέλνουν τὸ «Αἰωνία ἡ μνήμη». Χωρικοὶ καὶ γέροι ἐργάτες γονάτιζαν σ' ἀπόμερες γωνιές τοῦ σταθμοῦ καὶ προσεύχονταν γιὰ τὴν ψυχὴ τοῦ Λέοντα Νικολάγιεβιτς.

Ὁ νεαρὸς φρουράρχος τοῦ Ἀστάποβο — ἓνας ἀρωματισμένος κομψεύμενος ἀνθυπολοχαγὸς — εἶχε τὴ διακριτικότητα νὰ μὴν ἀφήσει χωροφύλακες μέσα στὸ κόκκινο σπιτάκι. Κάθε τόσο ὅμως ἔμπαινε ὁ ἴδιος στὴν ἀμάρα τοῦ νεκροῦ, γυρόφερνε μιὰ ματιὰ στὰ στεφάνια καὶ στοὺς προσκυνητὲς καὶ ξανάβγαине. Σὲ μιὰ τέτοια ἔφοδο, διάβασε στὸ στεφάνι τῶν σιδηροδρομικῶν: «Στὸ μεγάλο Τολστόη. Τὸ προσωπικὸ τῆς ἐταιρείας Ργιαζάν-Ουράλ». Καὶ σ' ἓνα ἄλλο: «Στὸν ἔνδοξο παπποῦ. Ἀπ' τοὺς μικροὺς θαυμαστὲς του». Ξαφνικά, μέσα ἀπ' τὸ δάσος τῶν ὤμων, ποὺ σκύβανε γιὰ νὰ προσευχηθοῦν, ἀνασηκώθηκε ἓνας νεαρός. Πρῶτος ὁ φρουράρχος τὸν ζύγισε μὲ τὸ βλέμμα του· εἶταν ὁ δάσκαλος τοῦ χωριοῦ μὲ τὸ κασκέτο στὸ χέρι. Τὸ πρόσωπό του εἶχε κοκκινίσει ἀπ' τὴ συγκίνηση. Ἐνοιξε τὸ στόμα του μὲ κάτι σπασμούς σὰ νὰ πνιγότανε καὶ μίλησε. Εἶχε μιὰ φωνὴ ζεστή, μετάλλινη. Οἱ φράσεις του κάλπαζαν. Μέσα σὲ δυὸ στιγμὲς θέλησε νὰ πεῖ τὰ πιὸ ὁμορφα λόγια, ποὺ εἶχε διαβάσει κάποτε στὰ βιβλία ἢ εἶχε συνθέσει ὁ ἴδιος στὶς ἀγρύπνιες του:

—'Εγώ, παιδί τοῦ λαοῦ, σὲ ἀποχαιρετῶ μὲ εὐλάβεια ἐν ὀνόματι τοῦ ρωσικοῦ λαοῦ. Εἶσαι ὀλότελα δικός μας, μόλο πού τὰ περισσότερα ἔργα σου, δημοσιευμένα σὲ ξένες χῶρες, φθάσανε σ' ἐμᾶς μονάχα ἀπὸ ἀποσπάσματα... Ἰδιαίτερα γι' αὐτὸ τὸ λόγο εἶσαι δικός μας... Θὰ αἰσθανόσουν εὐτυχής, ἂν ἤξερες πῶς πέθανες ἐδῶ, ἀνάμεσα στοὺς χωρικούς, πού σ' ἀγαπήσανε καὶ πού γρήγορα θὰ μάθουν νὰ σ' ἀγαποῦν ἀκόμη περισσότερο...».

Ἐκείνη τῆ στιγμῇ ἀνοιξε ἡ πόρτα καὶ μπήκε ἡ Σοφία Ἀντρέγιεβνα.

Ὁ δάσκαλος γύρισε καὶ τὴν κοίταξε μὲ σεβασμό:

— Σοφία Ἀντρέγιεβνα, ρώτησε, μποροῦμε νὰ ψάλουμε τὸ «Αἰωνία ἡ μνήμη»;

Καὶ ὅταν ἐκείνη κούνησε σ' ἓνα «ναί» τὸ κεφάλι της, ὁ χορὸς τῶν χωρικῶν, μὲ χαμηλωμένο βλέμμα καὶ γεμᾶτος κατάνυξη, ἄρχισε νὰ ψέλνει τὸν ἐπικήδειο σκοπὸ, ἐνῶ ὁ φρούραρχος παρακολουθοῦσε μὲ συγκρατημένη ὀργὴ κάθε κίνησή του.

Πρὸς τὸ βράδυ, τὸ τραῖνο ἔφερε νέους προσκυνητές.

Κάθε τόσο ὁ ἐπικήδειος ψαλμὸς συνεχιζόταν ἀπὸ νέους ταξιδιωτῆς. Κάποια στιγμῇ, ἓνας τους σκίτσاره στὸν τοῖχο μὲ μολύβι τὸ προφίλ τοῦ νεκροῦ. Ἡ κάμαρα γέμισε ἀπὸ μανάδες μὲ τὰ παιδιὰ τους. Γονεῖς σηκώνανε τὰ παιδιὰ τους καὶ τοὺς δείχνανε τὸ νεκρό.

— Κοιτάξετε καλά, μὴν τὸν ξεχάσετε... φώναζε ἡ μία.

— Ἐζήση γιὰ μᾶς...

Οἱ μικροὶ ρίχνανε ἐκστατικοὶ ἓνα χαμένο βλέμμα στὸν κοιμισμένο, στὰ λουλούδια, στὰ δεντρόκλιωνα, στὴ λάμπα πού εἶχε ἀνάψει καὶ κάπνιζε. Καὶ καθὼς βλέπανε τὶς μάνες τους νὰ κλαῖνε, ἄρχιζαν νὰ κλαῖνε, μὲ τὴ σειρά τους, κι αὐτοί.

Καθὼς βράδιαζε, ἓνα φωτεινό, ὀλόγιμο φεγγάρι ἔχυνε τὶς μαρμαρυγές του στὸ λασπερὸ Ἀστάποβο.

Ὅλα τριγύρω ἀκτινοβολοῦν...

Στὶς 8 Νοεμβρίου ξημέρωσε ἓνα ἠλιόλουστο πρωῒνό. Ὁ οὐρανὸς εἶτανε γαλάζιος, ἡ ἀτμόσφαιρα δροσερή. Ὅλο καὶ νέες παρέες ταξιδιωτῶν φτάνουν στὸ Ἀστάποβο. Ἀπ' τὴν ἀποβάθρα τοῦ σταθμοῦ τὸ πλῆθος κάνει οὐρά, γιὰ νὰ προσκυνήσει στὸ κόκκινο σπιτάκι. Συνεργεῖα ἀπὸ χωριάτες καὶ σιδηροδρομικοὺς καθάριζαν τὴν αὐλὴ καὶ τὴν εἴσοδο, πού βγάξει στὸ σταθμὸ ρίχνοντας ἐλατόκλιωνα καὶ σκουῖνα. Πρὸς τὸ μεσημέρι, μάλιστα, γκρέμισαν κι ἓνα μέρος τοῦ μαντρότοιχου, γιὰ νὰ μπαίνει εὐκόλα ὁ κόσμος. Κάθε τρία βήματα συναντοῦσαν κάποιον χωροφύλακα ἢ ἀστυνομικό. Τὰ παιδιὰ — ἑκατοντάδες παιδιὰ — τσιβίζανε σὰν σπουργίτια στὶς γωνιές ἢ στέκονταν φοβισμένα πλάϊ στὶς μάνες τους.

Μέσα στὸ κόκκινο σπιτάκι, πού εἶχε κλειστεῖ γιὰ κάμποση ὥρα, ἓνας γλύπτης ἀπ' τὴ Μόσχα ἔπαιρνε τὴ μάσκα καὶ τὸ χέρι τοῦ δάσκαλου.

“Όλα πιά εΐταν έτοιμα για τόν έπικη΄δειο γυρισμό στη Γιασνάγια Πολιάνα. Κατά τὸ μεσημέρι, ἡ άμαξοστοιχία, πὸν μπῆκε στὸ σταθμὸ μὲ άσθματικὲς ἑξατμίσεις καὶ κομμένες πένθιμες σφυριζιές, γλίστρησε ἡρεμα καὶ σάθηκε πιάνοντας ὅλη τὴν άποβάθρα, ὅπου μηρυγκιαζε τὸ πλῆθος. Εΐχε τέσσερα βαγόνια κι ἕνα μαῦρο για τίς άποσκευές. Στῆ μέση τοῦ νεκροφόρου βαγониοῦ εΐχαν βάλει μιάν ἑξέδρα, φοδραρισμένη μὲ μαῦρο, μάλλινο πανί. Μέσα στῆ μακάβρια ἡσυχία, πὸν άπλώθηκε ξαφνικά σ’ ὅλο τὸ σταθμὸ, οἱ ἑξατμίσεις τῆς μηχανῆς δίνουν ἕνα τόνο βιασύνης καὶ άγωνίας...

Ἐπὶ τέλους, οἱ τέσσερις γιοὶ — ὁ Σέργιος, ὁ Ἄντρέας, ὁ Ἡλίας κι ὁ Μιχαήλ — φάνηκαν στὸ κατώφλι τοῦ κόκκινου σπιτιοῦ κρατώντας τὸ φέρετρο τοῦ πατέρα τους. Εΐναι ἀπὸ σκαλισμένο πευκόξυλο κίτρινο σκοῦρο, χωρὶς κανένα σταυρὸ ἢ ἄλλο χριστιανικὸ σύμβολο. Οἱ ψαλμοὶ τοῦ «Αἰωνία ἡ μνήμη», πὸν βγαίνουν αὐθόρμητα ἀπ’ τὰ στόματα τοῦ πλῆθους, σκεπάζουν για μιὰ στιγμή τίς ἑξατμίσεις τῆς μηχανῆς. Καθὼς άνεβάζουν τὸ φέρετρο στὸ βαγόνι, οἱ αὐθόρμητες φωνές τοῦ πλῆθους πέφτουν σὰ σπαθιές μὲς’ στὸ γαλάζιο πρωινό. Εΐναι ἐκεῖ, στὴν πλημμυρισμένη άποβάθρα, ὅλοι: Οἱ σιδηροδρομικοὶ, πὸν τὸν μεταφέρανε ἄρρωστο στὸ σταθμαρχεῖο· οἱ γιατροί, πὸν τὸν περιποιήθηκαν· οἱ τηλεγραφικοὶ, πὸν χλώμιαναν στὴν ὑπηρεσία τους· οἱ δημοσιογράφοι, πὸν περιγράψανε ὀκτὼ μέρες, στιγμή πρὸς στιγμή, τὴ μάχη του μὲ τὸ θάνατο· μερικοὶ ρασοφόροι μὲ άπογοητευμένη ἑκφραση· άστυνομικοὶ· φίλοι του (ἑκτὸς ἀπ’ τὸ μυστικὸσύμβουλὸ του, τὸν Τσερκώφ)· τὰ παιδιά του (ἑκτὸς ἀπ’ τὴν Ἄλεξάνδρα)· ἡ γυναίκα του. Κι άκόμα ἑδῶ κι ἐκεῖ συντροφιές ἀπὸ ἑργάτες, χωριάτες, φοιτητές, ἔμπορους, άριστοκράτες, διανοούμενους, τὸ Ἄσταποβο — ἡ Ρωσία ὀλόκληρη....

Ἡ πομπή κατέβηκε στὸ σταθμὸ τοῦ Κοζλώφ-Ζασιένκα. Ἄπὸ κεῖ πῆρε τὸ δρόμο για τὸ πατρογονικὸ τσιφλίκι τῶν Τολστόη. Τὴ συνοδεῦανε τώρα καὶ χωριάτες, πὸν εΐχαν μαζευτεῖ ἀπ’ τὰ γύρω χωριά για ν’ άποχαιρετήσουν τὸ γέρο Λέβ, τὸ μεγάλο προστάτη τους.

Στὸ μεταξὺ, τὸ πάρκο τῆς Γιασνάγια Πολιάνα εΐχε γεμίσει ἀπὸ φοιτητόκοσμο, δημοσιογράφους, κινηματογραφιστές, ανθρώπους τῶν Γραμμάτων καὶ τῆς μοσχοβίτικης κοινωνίας, πὸν εΐχαν ἔρθει ἀπὸ νωρὶς για ν’ άσπαστοῦνε τὸ νεκρὸ τοῦ μεγάλου γέρου. Μιὰ τιμητικὴ φρουρά ἀπὸ καβαλάρηδες καὶ κοζάκους περιπολοῦσε στὰ γύρω ξέφωτα, για νὰ δώσει τὸ σύνθημα ὅτι ἡ πομπή φτάνει. “Όταν άκούστηκαν, άόριστες μέσα στὸ φθινοπωρινὸ άγέρι, οἱ ψαλμωδιές, τὸ πλῆθος άναταράχτηκε στὸ πάρκο, σὰ νὰ ἔχε περάσει άνεμοστρόβιλος καὶ σάρωνε τὰ δέντρα του. Γρήγορα ὅμως πειθάρχησαν ὅλοι· καὶ μιὰ ἐπιτάφια σιγή κυριάρχησε παντοῦ.

“Όταν ή πομπή έφτασε μπροστά στο σπίτι, δέν μπόρεσε νά κρατηθεῖ καί χάλασε τήν τάξη της. Μέσα στή φασαρία, καθέννας τώρα προσπαθοῦσε ν’ ανοίξει τόπο γιά νά δεῖ, τελευταία φορά, τή μορφή τοῦ μεγάλου ρώσου. Τότε, ένας ἀπό τοὺς γιούς τοῦ δάσκαλου βγήκε στοῦ μπαλκόνι καί παρακάλεσε τόν κόσμο νά κάνει ήσυχία, γιά νά μπορέσει ἡ οἰκογένεια νά συγκεντρωθεῖ λίγη ὥρα κοντά στοῦ νεκροῦ. Μονομιᾶς ἀπλώθηκε νεκρική σιγή. Κι ὅλο αὐτό τὸ πλῆθος - τρεῖς-τέσσερις χιλιάδες κόσμος, ὅσοι μπόρεσαν, μ’ ὅλες τίς δυσκολίες πού ἔφερε ἡ Κυβέρνηση, ἀπαγορεύοντας τὰ εἰδικὰ τραῦνα νά φτάσουν στή Γιασνάγια Πολιάνα — προετοιμάστηκε ὑπομονετικά γιά τὸ προσκύνημα. Μιά τεράστια οὐρά, ἄρχιζε ἀπ’ τὸ μπαλκόνι καί χανότανε μέσα στοῦ πάρκο.

Κόντευε δυόμιση ἡ ὥρα, μὰ τὸ προσκύνημα δέν εἶχε ἀκόμη τελειώσει. Λίγο-λίγο περνοῦσαν στὸν προθάλαμο, μὲ τίς σειρὲς τὰ ξεχειλισμένα βιβλία πάνω στὰ ράφια καί μπαίνανε στήν κάμαρα τοῦ νεκροῦ. Ἡ οἰκογένεια τὴν εἶχε ἀδειάσει, ἀφήνοντας σὲ μιὰ κόγχη τοῦ τοίχου μονάχα τὸ μπουῦστο τοῦ ἀδελφοῦ τοῦ Τολστόη, τοῦ Νικολαΐ.

Ἐ γέρος εἶναι κεῖ, μέσα στ’ ανοιχτὸ φέρετρο. Φαίνεται μικρόσωμος, ἀδυνατισμένος. Τὸ πρόσωπό του ἔχει πάρει τὴν ἔκφραση τῆς γαλήνης καί τῆς γλυκύτητας, πού τόσο συχνὰ παίρνουν ὅσοι ἀποδημοῦν γιά τὸν ἄλλο κόσμο. Ὅλοι βρίσκουν πὼς ἔχει ἀλλάξει. Ἀνάμεσα σὲ κείνους, πού μπαίνουν τελευταῖοι στήν κάμαρα γιά νά προσκυνήσουν, εἶναι κι ὁ ποιητὴς Βαλέρη Μπριούσωφ. Στέκεται μπροστά στοῦ φέρετρο, σκύβει, φιλά τὸ μέτωπο καί τὰ χέρια τοῦ μεγάλου ρώσου, κι’ ἔπειτα ἀποτραβιέται σὲ μιὰν ἄκρη τῆς κάμαρας σκεπτικός: «Νά, λοιπόν, ὁ Τολστόη, μονολογεῖ χαϊδεύοντας τὸ μοῦσι του ἐνῶ ἀπὸ μακριὰ κοιτάζει τὴ γαληνεμένη μορφή τοῦ μπάρνιν, ὁ ἄνθρωπος πού μὲ τὴ μαγικὴ δύναμη τοῦ λόγου του, τῆς σκέψης του, τῆς θέλησῆς του κυριάρχησε στὸν αἰῶνα του. Ἐγίνε ὁ διερμηνέας τῶν λογισμῶν καί τῶν ἀμφιβολιῶν ὄχι μονάχα τῆς γενεᾶς του, τῆς χώρας του, μιᾶς διδασκαλίας, μὰ ὅλων τῶν ἀνθρώπων τῆς ἐποχῆς μας. Κεῖτεται τώρα μέσα σ’ αὐτὸ τὸ φέρετρο, ἀφοῦ ἔκανε τὸ χρέος του, ὑποχρεώνοντας τίς γενεὲς πού θά ’ρθουν νά ἐμβαθύνουν στὰ λόγια του καί νά βροῦν τὸ μυστικὸ τους νόημα». Μιά φωνὴ φώναζε στοὺς τελευταίους προσκυνητὲς νά βιαστοῦν, γιὰτὶ σκοτείνιαζε...

Οἱ πόρτες κλείσανε, γιά νά ἐτοιμαστεῖ ἡ ἐκφορά.

Τὸ πλῆθος τριγύριζε ἄτακτο κάτω ἀπ’ τὸ μπαλκόνι. Οἱ κινηματογραφιστὲς κι οἱ φωτογράφοι εἶχαν ἀνεβεῖ σὲ δέντρα, πάνω σὲ πέτρες, σὲ βαρέλια, σὲ πρόχειρα καθίσματα περιμένοντας μὲ τίς συσκευὲς στοῦ χέρι. Τέλος, οἱ πόρτες ξανάνοιξαν καί φάνηκε νά κινεῖται ἡρεμα τὸ φέρετρο, πού τὸ κρατοῦσαν πάλι οἱ τέσσερις γιοί. Κάποιος ἀπ’ τὸ πλῆθος φώναξε: «Βισνάγια πάμιατ». Καί, τότε, σὰν ἕνας χορὸς τρεῖς

χιλιάδες στόματα, άρχισαν όλοι νά ψέλνουν «Βιεσνάγια πάμιατ), λυγίζοντας σά στάχια μπροστά στό φέρετρο, πού προχωροῦσε πάνω σέ μιὰ θάλασσα χειριῶν.

Τήν ἴδια ὥρα σ' ἔλη τή Ρωσία — σέ ἴσμπες, σέ τρωγλες, σέ σπίτια, σέ μέγαρα, σέ λέσχεις, σέ συγκεντρώσεις ψέλνανε όλοι «Βιεσνάγια πάμιατ), αποχαιρετώντας τὸ μεγάλο τους "Άγιο.

Σιγά-σιγά τὸ φῶς χανότανε μὲ φειδωτὲς σκιὲς πίσω ἀπ' τὰ δέντρα, αφήνον-
τας τή νύχτα γιά νά σύρει πιά τήν αὐλαία της πάνω στή σκηνή τῆς Γιασνάγια Πο-
λιάνα, ὅπου τώρα, νά: λίγες φτυαριὲς γῆς σημαίνουν τέλος στό δράμα μιᾶς ψυχῆς
καὶ μιᾶς οἰκογένειας, ἐνῶ, σέ λίγο, τὸ δράμα τῆς Ρωσίας — τὸ δράμα τοῦ κόσμου
όλου ἀρχίζει...

Εἶναι 10 Νοεμβρίου 1910. Σὲ τέσσερα χρόνια θὰ κηρυσσόταν ὁ πρῶτος παγκό-
σμιος πόλεμος: σὲ ἑπτὰ θὰ κατέρρεε τὸ τσαρικό καθεστῶς...

Σᾶς εὐχαριστῶ.